

Oiva Linturi pro gradu

Äännehistoriallinen tutkielma piispa Henrikin surmarunon kielestä Kirjoittanut Oiva Linturi v. 1916

Minulla, Oiva Olavi Linturilla, tämän pro gradun kirjoittajan pojalla, on tarve selittää tämän tiedoston syntyä ja siihen liittyneitä sinänsä aika vähäisiä hankaluuksia.

Hankittuani Helsingin yliopistosta kopion isäni aikanaan tekemästä pro gradu -tutkielmasta tarkoitukseni oli vain saada melkoinen lisä isäni entuudestaankin runsaaseen kirjalliseen tuotantoon. Ryhdyttyäni kirjoittamaan tuota gradua tietokoneelleni kiinnostuin itse aiheestakin - onhan oma kielemme sentään aina ollut lähellä sydäntäni.

Tuossa naputtelussa muodostui aikamoiseksi kirjoituskoneongelmaksi murrefonttien synnyttäminen. Vaikka selailin mielestäni aika perinpohjaisesti Word-tiedoston merkistöä, en saanut sieltä irti kuin osan isäni käsin kirjoittamista fonteista. Toistaiseksi tulos on peräti välttävä; jossain vaiheessa huomasin mm. seonneeni ä- ja ä- kirjaimissa tai oikeastaan merkeissä. Isäni s:stä en ota senkään vertaa selvää, koska hän käytti aikalaistensa tavoin normaalissakin kirjoituksessaan sekä lyhyttä että pitkää s:ää. Kun ne esiintyvät samanlaisina Surmavirressä, en läheskään aina pysy kärryillä. Kaiken lisäksi isäni puhuu vielä kolmannenlaatuista s:stä; hän käyttää siitä jopa omaa merkkiä. Sen olen yleensä merkinnyt paremman puutteessa ?:llä.

Kunhan ensin saan koko tekstin koneelle, paneudun toden teolla merkkeihin. Ellen siihen ehdi, ehkä jollakulla muulla asiasta kiinnostuneella on joskus kyky parantaa tekstiäni. Sen jälkeen se jopa kelvanee vaikkapa Helsingin yliopistoon. Onhan se toki näin sähköisenä kätevämpi käsiteltävä kuin siellä oleva alkuperäinen kappale.

Suomen kielen gradussa ei luulisi olevan ortografisia virheitä. Niitä on kuitenkin pujahtanut tekstiin yllättävän runsaasti. Koska tarkastajakaan ei ole puuttunut niihin, oletan suurimman osan virheistä kuuluneen aikansa tapoihin. Kirjoitettukin kieli kehittyi: jo kauan sitten ihmettelin suomen kielen professorin E. N. Setälän kirjoituksissa olevia nykyisin melko karkeiksi luokiteltavia rakenteellisia virheitä.

Lievänä esimerkkinä ortografian pettämisestä voin mainita sanan ensimmäinen; kun sanasta puuttui toinen m jopa oman elämäni ensimmäisinä vuosina, ei ole ihme, että isäni vielä aikaisemmin tyytyi yhteen. Samoin isäni i:ttömät tarkotus tai osotus eivät häirinne ketään. Näin vähäisiä erheitä en ole edes oikaissut. Pahemmat olen kyllä korjannut; sulkumerkkien välissä oleva kursivoitu teksti tai useasti vain välimerkki osoittavat minun olevan eri mieltä isäni kanssa. Kaiken muunkin isäni tekstistä poikkeavan olen kursivoivoinut. Jossakin se vain ei näy: yhdysviiva kuuluu sellaisiin. Tekstistä siis ei aina selviä, että sellaiset selvät yhdyssanat kuin geminaatta kk ja yksinäis i kelpasivat isälleni ja hänen aikalaisilleen tällaisina.

Isäni gradu lienee edelleenkin arvostettu kielitutkimus. Sen voi päätellä siitä, että yliopisto on sidottanut sen koviin kansiin. Se ei siihen aikaan ollut kovinkaan yleistä. Isäni työ ansaitsee tuollaisen kohtelun eräästä muustakin syystä, käsialallisesta ansiostaan. Kirjoituksen sujuvuus ja selkeys ovat sitäkin ihmeellisempiä, kun tiedän isäni olleen vasenkätisen. Hänen aikanaan koulussa ei säällity täten poikkeavia, vaan kaikkien oppilaitten oli otettava kynä kauniiseen eli oikeaan käteen. Isäni esimerkki osoittaa, että niinkin päästiin kunnollisiin tuloksiin.

Mahdolliset virheet ovat koneen, eivät minun tekemiäni!

Köyliössä keväällä 2005

Olavi Linturi

Piispa Henrikin surmavirsi, tuo tunnettu kaunis kansanruno, joka vanhalla suomalaisella ru-nomitalla elävästi ja voimallisesti kuvaa Suomen ensimmäisen kristinopin saarnaajan, piispa Henrikin maassamme kärsimää marttyyrikuolemaa, on meidän ei ainoastaan aiheeltaan vaan varmaan myös synnyltäänkin vanhin historiallinen runomme. Meidän aikaamme ei Surmavirren syntymäajasta sen paremmin kuin runon ensimmäisestä laulajastakaan ole kylläkään mitään tietoja säilynyt, mutta historiallisilla ja kielellisillä todisteilla on sen osotettu syntyneen jo sangen varhain keskiajalla, lähinnä vuoden 1300:n seuduilla. Surmavirren ensimmäinen laulaja on itse tuskin kuulunut varsinaisen kansan miehiin, pikemmin lankeaa kunnia sepittämisestä jollekin pappismiehelle, joka lähinnä kirkollisia tarkotusperiä silmälläpitäen on Henrikin jo tällöin pyhimyksen arvoon kohonneen persoonan ympärille muodostuneet legendat runomuo-toon pukenut; kansa omisti kuitenkin kohta Surmavirren omakseen, kansan suussa alkoi runo kulkea ja kehittyä, kunnes se 1600- ja 1700-lukujen vaihteessa oli saavuttanut täydellimmän muotonsa. Tältä ajalta ovat ne muutamat kirjaanpanot, käsittäen kaiken kaikkiaan puolikym-mentä runotoisintoa, jotka nyt tunnemme piispa Henrikin surmavirren nimellä, ja jotka herät-tävät mielenkiintoamme ei ainoastaan vanhoina kansanrunouden tuotteina vaan myös sekä historiallisina todistuskappaleina että vielä suuremmassa määrässä vanhoina kielellisinä muis-tomerkkeinä kaukaiselta keskiajalta.

Ryhtyessämme lähemmin tarkastamaan Surmavirren eri toisintoja, ansaitsee ennen muuta huomiotamme runon pisin ja täydellisin nähtävästi Pohjanmaalla muistiinpanantu toisinto, jonka prof. Setälän P. Henrikin surmarunon toisintojen täydellisessä julkaisussa Länsi-Suomi II:ssa tapaamme N:o II:na. Tämä toisinto on meidän aikaamme säilynyt kahtenakin eri kirjaanpanona (IIA ja IIB), mitkä eivät kuitenkaan nähtävästi kumpikaan ole alkuperäisiä vaan kopioita ja tällöin - päättäen jäljennösten verrattain tarkasta yhtäpitäväisyydestä varmaankin samasta al-kuperäisestä, joka kuitenkin on hukunut. Meille säilyneet kopiot löydettiin vasta viime vuo-sisadan jälkipuoliskolla, mutta ovat ne kumpikin tehdyt jo 1700-luvun alkupuolella: A-kirjaanpano on sen muistiinpanijan Andreas Israelinpoika Heikkilän oman ilmoituksen mukaan "cirioitetu Joulun pyhinä 1739 ja Heikkilän Taloisa", jonka on arveltu olleen jossain Poh-janmaalla, B-kirjaanpanon iästä ei ole näin tarkkaa tietoa olemassa, mutta on se nähtävästi hyvin samanaikainen kuin A-kirjaanpanokin ja päättäneen siitä, että se kuului pohjanmaalaisen papin Antti Törnuddin runokokoelmiin, sekin Pohjanmaalla tehty. - Kuten jo aikaisemmin mainitsimme on tämä toisinto, joka käsittää kokonaista 200 säettä, ei ainoastaan laajin vaan myös sekä muodon että sisällyksen puolesta täydellisin kaikista Surmarunon toisinoista. - Myös kielellisessä suhteessa on toisinto sangen

mielenkiintoinen; edustaen yleensä Etelä-Pohjanmaan murteen äännekantaa on sen kieli useissa kohdin vanhemmalla kannalla kuin ru-non muiden toisintojen.

Toisen sijan Surmavirren toisintojen joukossa ansaitsee se 104 säettä laaja kirjaanpano, jonka alkuperäinen kappale löytyy Palmköldin kokoelmassa, ja joka Setälän yllämainitussa julkaisussa on N:o I:nä. Toisinaan kirjaanpanijasta yhtä vähän kuin kirjaanpanovuodestakaan ei ole mitään tietoa olemassa, mutta on se todennäköisesti muistiinpantu vuoden 1700:n vaiheilla jos ei mahdollisesti jo 1600-luvun viimeisillä vuosikymmenillä. Toisinnon tuntemattoman kirjaanpanijan ilmoituksen mukaan olisi runo tässä muodossaan varsinaisesti hämäläisille tuttu. "T(a)vast-Fenno(ni)bus satis nota -" Runollisessa suhteessa ei tämä toisinto kohoa toisen toisinnon korkealle tasolle; sen sijaan on se sisällyksensä puolesta sangen huomattava, se kun näyttäisi useissa kohdin säilyttäneen runon alkuperäisiä piirteitä, jotka toisista toisintoista ovat joko unohtuneet tai korvatut toisilla, useinkin muista runoista lainatuilla säkeillä.

Kolmas toisinto (edelleen Setälän mukaan) on lyhyt, vain 39 säettä käsittävä katkelma, joka ei sisällä paljokaan uutta. Toisinnon on muistiinpannut Lohtajan kirkkoherra Antti Törnudd, joka Pohjanmaalla eläneenä on varmaan siellä runokokoelmiansakin muistiinkirjottanut. Toisinnon pohjalaisuuteen viittaa myös sen kielimuoto, joka on yleensä sama kuin eteläpohjalaisessa II:ssa toisinnossakin, joskin muutamia eroavaisuuksiakin on huomattavissa.

Setälän useinmainitussa julkaisussa IV:ntenä ja V:ntenä (IV:nä ja V:nä) olevat lyhyet toisinnot ovat toisin kuin edelläkäsittellyt puhtaasti lounaissuomalaisia, siis itse kertomuksen tapah-tumapaikoilta, mistä paraana todistuksena ovat monet karakteristiset lounaissuomalaisuudet niiden kielimuodossa. Edellisen, 33-säkeisen katkelman alkuperäinen kirjaanpano tavataan Porthanin jälkeensä jääneiden paperien joukossa, jälkimäisen, joka suomeksi ja runomitalla sisältää vain 14 säettä, mutta jonka latinankielinen, suorasanaisten kertomus on nähtävästi runon mukaan muodostettu, on ensin ilmoitettu Greg. A. Hallenius v. 1741 ilmestyneessä väi-töskirjassaan "Dessertatio gradualis Wirmoensis in Finlandia territorii memorabilia contineves" (ainakin sinne päin). Mitään runollista arvoa ei näillä lyhyillä katkelmilla ole, lounaissuomen murre on runon syntymisen ajoista ehtinyt olla niin suurien muutosten alaisena, että vanhasta runomitasta ei ole jäänyt mitään jäljelle. Sen sijaan on vallankin IV:s (liiallinen sl!) toisinto huomattava muutamien lisäpiirteiden vuoksi, joilla se täydentää runon muita toisintoja.

Jos vielä mainitsemme Setälän julkaisussa VI:ntena (VI:na) olevan "toisinnon", joka kylläkin runomitalla sisältää vain kaksi säettä, mutta joka sen puolesta on huomattava, että sen suo-rasanainen, ruotsinkielinen kertomus perustuu kansanrunoon. Ovatkin tässä kaikki meille säilyneet toisinnot lueteltuina. Monta niitä ei siis ole ja monet näistäkin ovat katkelmaisia ja niin muodon kuin sisällyksenkin puolesta epätäydellisiä, mutta sellaisinaan antavat ne meille hyvän käsityksen tästä vanhimmasta historiallisesta kansanrunostamme samalla kuin ne osot-tavat, että Länsi-Suomenkin laululahjattomana pidetty kansa on pystynyt luomaan runotuot-teita, jotka - siteeratakseni prof. Krohnia - kuvauksen kauneuteen ja runomitan sujuvaisuuteen nähden täydesti vetävät vertoja Itä-Suomen parille kertomarunoille. Piispa Henrikin surmaruno joutui melkein kohta sen jälkeen kuin se oli muistiinpantu tieteel-lisen tutkimuksen esineeksi. Ensinnä käänsi se historiantutkijan huomion puoleensa, mutta pian opittiin sille antamaan arvoa myöskin runotuotteena. Porthanin olemme jo aikaisemmin maininneet Surmavirsien toisintojen muistiinpanijana ja julkaisijana; hän ansaitsee myös tulla mainituksi runon tieteellisen tutkimuksen alkuunpanijana. Porthan on m.m. ensimmäisenä lau-sunut mielipiteensä Surmarunon iästä, vaikkakin hänen arvelunsa, että runo olisi verrattain myöhäsyntyinen, ei ole saavuttanut myöhempäin tutkijain hyväksymistä. - Seuraava huomattavampi Surmarunon tutkija on Elias Lönnrot. Vuoden 1856:n Suomi-kirjassa, josta Lönnrot julkaisi kaksi siihen asti tuntematonta Surmavirren toisintoa (IIB ja III), teki hän samassa yh-teydessä lukuisia huomautuksia runon kielestä sekä yritti siihen asti tunnettujen toisintojen (I, IIB ja III) avulla palauttaa sitä alkumuotoonsa. Sitä paitsi on hän sanakirjassaan selittänyt useita Surmarunossa esiintyviä oudompia sanoja, jopa kokonaisia säkeitäkin. - Lönnrotin yhtä vähän kuin Porthaninkaan voi tuskin kuitenkaan sanoa suurestikaan vieneen Surmarunon tut-kimusta eteenpäin; vasta meidän aikanamme on runo joutunut perinpohjaisemman ja kriitti-semmän tutkimuksen esineeksi. Mainitsen tässä vain prof. Krohnin tutkielman Kantelettaren tutkimusten ensimmäisessä osassa, missä hän ensimmäisenä on Surmarunoa eri puolilta yhtenä-esti käsitellyt sekä prof. Setälän etupäässä runon kielellistä puolta koskettelevat kirjoitukset Länsi-Suomi II:ssa, Finnisches-ugrische Forschungen'issa, Wirttājässä, mahdollisesti muuallakin.

Surmarunon kielimuodosta ei tähän asti ole yhtenäistä esitystä ilmestynyt; tutkielmani tarkoi-tuksena onkin etupäässä runon kielellisen puolen valaiseminen. Pää-osana (po. pääosana) on siis ortografinen ja äännehistoriallinen esitys eri toisintojen kielestä. Mitä tehtävän käsittelyyn tulee, olen ortografisessa osassa yleensä ottanut huomioon vain ne kohdat, joissa äänneiden-merkintä poikkeaa nykyisestä käytännöstä, äännehistoriallisessa puolessa olen toiselta puolen kiinnittänyt huomiota runon kielimuodon vanhoihin piirteisiin, toiselta puolen tehnyt vertailuja nykyismurteisiin, tällöin etupäässä länsimurteisiin, joiden äännekantaa toisintojen kielimuodon yleensä voi sanoa edustavan. Sitä paitsi olen erityisessä liitteessä etupäässä eri toisintoja toisiinsa vertailemalla koittanut (koettanut) tehdä joitakin päätelmiä runon alkumuodosta; lopussa on täydellinen sanaluettelo, missä kaikki oudommat sanat on selitetty.

ENSIMÄINEN TOISINTO

Ortografia

Ensimmäisen toisinnon ortografia on ajakseen sangen johdonmukainen ja selvä. Monessa kohdin on se jo aivan nykyisen käytännön kannalla. Kuitenkin tavataan vielä useita vanhempaan kirjallisuuteemme Agricolan ajoista juurtuneita ruotsista lainattuja merkkejä ja merkintätapoja; tällaisia ovat esim. å lyhyen o:n, c ck yksinäis- ja geminaatta-k:n merkinä, horjuvaisuus vokaalien kvantiteetin merkitsemisessä j.n.e. - Eri äänneiden merkintä poikkeaa nykyisestä seuraavissa kohdin.

Vokaalit

1. Lyhyet vokaalit

o

o:n merkinä on kolmessa sanassa käytetty ruotsinkielien ortografiasta lainattua å:ta: Jåki s. 14, Kåweron s. 14, Kåwerrå s. 17. Viimeksimainittu sana on alkuperäisessä kirjaanpanossa hyvin epäselvästi kirjoitettu, mikä seikka selittää Setälän lukutavan Kåwessa; oikea tai ainakin oikeampi lukutapa on Kåwerrå, jolloin å:ta on pidettävä kirjoitusvirheenä pro: å.

u

u:ta on muutama kerta sanan ensi tavussa merkitty kahdella vokaalimerkillä (uu): (pa-ha)suukuinen s. 67, Cuusta s. 93, Tuuli s. 103.

ä

ä:tä on kahdessa sanassa merkitty e:llä (ensi tavua edempänä): weliellensen s. 12 (vrt. we-lielensän s. 7), Järiästenszen s. 26. Kirjoitusvirhe on: paiwä s. 25.

i

i:n merkinä on kerran lopussa j: Ymbärj s. 17, kerran samoin edempänä sanassa ij: waliahisijn s. 18.

e

e:tä on muutamia kertoja merkitty ä:llä (kaikissa esimerkeissä on e sanan ensi tavua edempänä): Järiästenszen s. 26, pidättä (lue: pidetä) s. 31, hirtähinen s. 95. ä:n ja e:n merkintää ei siis eroteta tarkasti toisistaan.

Muutamia kertoja on pääkorottoman tavun jälkeisen h:n ja sanan loppu n:n (po. loppu-n:n) välinen vokaali, joka aina tulee olemaan sama kuin edellisen tavun loppuvokaali, omituisesti jätetty merkitsemättä: Hämehu ss. 15 ja 40 (vrt. Hämehen ss. 4 ja 6), ajamahn s. 24, Suomehn s. 85 (mutta: rekehen s. 84), tehtäköhn s. 87, raketakohn s. 88.

2. Pitkät vokaalit

a. Ensi tavussa.

ä (merkki tarkoittaa pitkää a:ta)

ä:ta on yhdessä sanassa poikkeuksellisesti merkitty yksinkertaisella a:lla: ratelian s. 102.

ä' (korotusmerkki tarkoittaa ä:n olevan edellä olleen a:n tavoin pitkä)

Samoin kuin ä:ta on ä:täkin pari kertaa merkitty yksinkertaisella ä:llä: jätämättä s. 13, päldä s. 43 (vrt. päaldä s. 59).

e'

e' esiintyy tekstissämme vain vieraskielisessä nimessä Erich(i) ss. 5, 11, 27, tällöin aina mer-kittynä yhdellä e:llä.

i'

i':n merkinä on säännöllisesti ij, esim. Sijttä ss. 36 ja 40, sijnä ss. 34, 48, hijpan s. 95. Poik-keuksellisesti on i':tä kaksi kertaa merkitty i:llä: Sinä ss. 34, 35.

b. Edempänä sanassa.

Pitkät vokaalit o', u' ja ä' ovat ne harvat kerrat, jotka ne tekstissämme esiintyvät, merkityt yh-dellä vokaalimerkillä: warjon (illat) s. 79, cuulu (prees. 3. pers.) ss. 73, 76, päivä (partit.) s. 25; ä:n merkinä sen sijaan on aina aa: herraa s. 70, tacaa s. 70, rackaan s. 102.

Muista vokaaleista ei tavata esimerkkiä. (esimerkkejä)

Diftongit

Diftongien merkintä poikkeaa vain hyvin harvoissa kohdin nykyisestä. Diftongin jälkikompo-nentti (u, e) on pari kertaa merkitty kahdella vokaalimerkillä: Kiuulon s. 16, hieetoja s. 58 (vrt. hietoja s. 60.). Myöskin i diftongin jälkikomponenttina on muutamia kertoja merkitty poikkeavasti, nim. kerran j:llä: Sanoj s. 79, kaksi kertaa ij:llä: Keijtti ss. 39, 53. (Toinen mahdollinen lukutapa olisi: käyttö.) - Vielä on huomattava kirjoitustapa kiärräm, missä ä mahdoli-sesti on e:n merkinä.

Ylempänä tapasimme jo muutamia esimerkkiä (po. esimerkkejä) e:n merkitsemisestä ä:llä (siv. 13.). Ks. myös äännehistoriallista osaa.

Konsonantit (sivu 16)

1. Lyhyet konsonantit.

Klusiilit k, t, p.

k

k:ta merkitään

1. c:llä, jota käytetään vain takavokaalien edellä, es. caswoi s. 2, uscolinen s. 71, carcot s. 78.

2. k:lla yleensä etuvokaalien edellä, esim. kirco s. 87, lakin s. 93, 97, kypärän s. 94. Muutamia kertoja tavataan k myös takavokaalin edellä, esim. kumu s. 73 (s. 76: cumu), uscocana s. 65, Kuningas ss. 5, 11, 27.

3. g:llä aina ?-äänteen jäljessä: Ajango s. 74, gongarita s. 78. Tässä viimeksimainitussa sanassa poikkeuksellisesti myös sanan alussa, nähtävästi ruotsalaisen originaalin (gångare) kirjoitustapaan nojautuen.

4. ch:lla vieraskielisissä nimissä: Erichillen s. 7, Erich ss. 11, 27, Chertu s. 37, Henrichillen ss. 12, 28.

t

t:n merkintä on nykyisestä poikkeava yleensä vain milloin se on n:n jäljessä. Tässä asemassa on sitä kuten yleensä vanhemmassa kirjallisuudessamme merkitty d:llä, esim. Anduroillensan s. 22, Emändä s. 37, päaldä s. 57.

Vielä löytyy yksi esimerkki (vokaalienvälisen) t:n merkitsemisestä tt:llä: pidättä s. 31. Samoin ortografian laskuun tekisi mieli panna Surmarunon kielimuodolle oudon, geminaatta t:llisen (geminaatta-t:llisen) abessiivin päätteen muodossa jätämättä s. 13.

p

Samoin kuin k ja t on p:kin nasaalin (m:n) jäljessä merkitty puheäänelliseksi (b:llä). - Esi-merkkejä on kylläkin vain yksi: Ymbärj s. 17.

Spirantit d, ?, s, h.

d

d:n (tai sen jatkajan, ks. lähemmin äännehistoriallisesta osasta) merkinä on d, es. lahden s. 32, pidämme s. 35.

?

?-ääntämistä tarkoittaa todennäköisesti digrafi (näin sen luen, vaan en ymmärrä!) tz: Ruotzis s. 3. Sama on merkintä avoimessakin tavussa, joten äänteen kvantiteetista ei kirjoitustavan johdolla voi mitään sanoa.

s

s:n merkinä on käytetty sekä lyhyttä että pitkää s:ää. Sanan lopussa tavataan aina lyhyt s, esim. Ruotzis s. 3, Kuningas ss. 5, 11, 27, päästäns s. 97, sanan alussa sen sijaan esiintyvät sekä s että ? ilman mitään johdonmukaisuutta, kuten

näky seuraavista esimerkeistä: Sinä s. 35, ?iinä s. 35, Sormuxen s. 99, ?ormestans s. 99. - Sanan sisässä on tavua alottavan s:n merkinä yleensä ?, tavua lopettavan s, esim. ihmi?et s. 54, uskocana s. 65, lackarin?an s. 68, hewoista s. 77. Muutaman kerran tavataan kuitenkin pitkä ? tavua lopettamassakin: ca?woi s. 2, ri?timättömällen s. 9, kewäi?tä s. 25 ja päinvastoin lyhyt s tavun alussa: coh dallensan s. 20. - Vielä esiintyy s:n merkinä 3:nneen persoonan possessiivisuffiksissa (n:n jäljessä) kaksi kertaa ?z: Järiä?te?zen s. 26, welielen?zän s. 28.

(Tässä joudun selittelyn tielle: En oikein pääse selville siitä, mikä ero oli pitkällä f-kirjainta muistuttavalla ja lyhyellä s:llä. Kysymys on hankala siksi, että isäni käytti omassa tekstissään vanhahtavaa tapaa kohdella kahta rinnakkaista s:ää eri tavoin: ensimmäinen oli lyhyenä ja toinen pitkänä. Kun hän sen lisäksi sujautti sanan yksinäisen s:n mielestäni aika mielivaltaisesti joko pitkänä tai lyhyenä, sotku on valmis. Onneksi asia lienee pelkästään muodollinen.)

h

h:n merkintä poikkeaa nykyisestä vain sen ollessa t:n edellä. Tässä asemassa on h:ta kaksi kertaa merkitty ch:lla: himachtelit s. 98, luicachtelit s. 100, kerran c:llä: yctä s. 26. Näiden rinnalla kuitenkin myös h:lla: walehteletkin s. 64. Tavua lopettavan ch:n merkitseminen t:n edellä ch:lla, resp. (?) c:llä on vanhimmassa kirjallisuudessamme hyvin yleistä ja nähtävästi alkuperin (outo) ruotsinkielen ortografian vaikutusta; ruotsinkielen ch:lla merkitty äänne sa-noissa sellaisissa kuin es. fruchta, rychte, flechte oli nim. 1600- ja 1700-luvuilla hyvin lähellä meidän tavuolopettavaa, voimakasta h:tamme, saaden ruotsinkielen ortografiasta itselleen merkinnän (Ks. Martti Airila, Martin maanlainsuomenoksen kielestä, siv. 21.)

Nasaalit ja likvidat

?

?:n merkinä on kuten nykyiskielessäkin n, esim. Ajango s. 74, gongarita s. 78.

r

r:ää on yhden kerran poikkeuksellisesti merkitty rr:llä: Kåwerrä s. 14 (vrt. Kåweron s. 17).

Puolivokaalit j ja v

j

j:tä on merkitty

1. j:llä aina sanan alussa, esim. Jo ss. 29, 73, juotu s. 55, Joki s. 14, usein sanan sisässäkin, esim. ajamahn s. 24, Ajango s. 74, warjon s. 79, härjän s. 84.

2. i:llä a) vokaalin jäljessä kaksi kertaa: Aioit s. 25, Saarnoa s. 79 (j:stä sen sijaan on kuusi esimerkkiä), b) likvidan jäljessä. Tässä asemassa on i tavallisempi kuin j esiintyen kuusi kertaa: welielen?än s. 7, weliellen?en s. 12, waliahi?ijn s. 18, Sariallen?an s. 21, Järiä?ten?en s. 26, welielen?zän s. 28, j:stä on neljä esimerkkiä. Sanansisäisen j:n merkitseminen i:llä näyttäisi osaltaan perustuvan myös erilaiseen (i:n) ääntämiseen. Ks. äännehistoriallista osaa.

v

v:tä merkitään säännöllisesti kaksinkertaisella w:llä, esim. leiwän s. 43, wetäwi s. 85. Yhden ainoan kerran tapaamme yksinkertaisen v:n: uupunevi s. 84.

2. Geminaattakonsonantit

kk

kk:ta merkitään

1. ck:lla, joka on kk:n säännöllinen merkitsemistapa, esim. Cackarin?an s. 68, taicka s. 82, rackaan s. 102.

2. ch:lla vieraskielisissä nimissä: Heinirichi ss. 4, 15, 40, 75, Erichi s. 5.

3. kerran takavokaalin edellä c:llä: kirco s. 87.

tt

tt:n merkinä on kerran (r:n jäljessä) t: Chertu s. 37.

??

??:tä merkitään samoinkuin ?:täkin tz:lla: patzahalda s. 63.

ss

ss:ää on merkitty säännöllisesti ?s:llä, esim. tä?sä ss. 4, 5, 6, Cu?sa s. 86. Ainoa poikkeus on: tä?zä s. 29.

mm

mm:n merkinä on kerran m': juom'a s. 34, muuten aina mm, es. ?yömme s. 34.

ll

ll:ää on muutamia kertoja edempänä sanassa merkitty yhdellä l:llä: welielen?än s. 7, we-lielen?een s. 28, uscolinen s. 71. Tämä ll:n poikkeava merkintä perustuu nähtävästi erilaiseen ääntämiseen, josta lähemmin äännehistoriallisessa osassa.

Äänneyhtymä ks

Äänneyhtymä ks on aina merkitty x:llä, esim. läxit ss. 24, 29, hiuxet s. 98, Maxa s. 104.

Äännehistoriallinen osa

Konsonantit

Klusiilit

Klusiilien edustus on täysin nykyisen yleiskielen kannalla, joten niistä ei ole mitään erikoi-sempaa huomautettavaa. Ainoa mainitsemisen arvoinen muoto on jätämättä s. 13, jonka ge-minaatta(-):llinen abessiivin pääte ei ole aivan odotuksenmukainen varsinaisesti hämäläiseksi ilmoitetussa runossa. Aiemmin (siv. 17) olen huomauttanut, että tt:n esiintyminen mahdolli-sesti on paraiten selitettävissä ortografisesti. (Tarkastajan korjaus: ortografiseksi)

Spirantit

?, d, ?

Korollisen tavun jäljessä tavun alussa

? (merkki vain sinne päin)

?:stä on mainittavanamme vain kaksi esimerkkiä, joista kummassakin sen jatkajana (likvidan jäljessä ä:n seurattessa) on j: Järiä?ten?zen s. 26, härjän s. 84. Tällaisia muotoja tavataan suo-messa kolmella alueella, nim. Lounais-Suomessa,

Etelä-Pohjanmaalla ja Kemijoen varsilla.

d vokaalin ja h:n jäljessä

d:n vastine on tässä kuten kaikissa muissakin toisnnoissa merkitty d:llä, siis säilyneeksi. Or-tografian perustuksella ei kuitenkaan voi sanoa mitään varmaa tämän äänteen ääntämisestä. Runon kirjaanpanemisen aikoihin, siis vuoden 1700:n vaiheilla oli Etelä-Pohjanmaalla var-maankin jo tultu ð-ääntämiseen, joka on ollut väliasteena, jonka kautta murteessa nykyisin ta-vattavaan r-äänteeseen on kehitytty. Hämmäläismurteissa taas on suoraan siirrytty d:stä l:ään (viimeistään 1700-luvun loppupuolella.)

?, d, ? korottoman tavun vokaalin jäljessä

d

d:n edustuksesta ei ole mitään erikoisempaa huomautettavaa. Nominien partitiivimuodoissa on d korottoman tavun jäljessä äänneläillisesti kadonnut, es. päivä s. 25, raha s. 46, korollisessa asemassa on päätteenä myös odotuksenmukaisesti -ta, es. maita s. 8, gongarita s. 7.

?

Verbien preesensin singulaarin 3:nnen persoonan päätte (päätteitä) on tekstissämme kolmea eri tyyppiä: -pi, -vi ja edellisen vokaalin pidennys, joista kaksi viimeksimainittua palautuvat aiempaan muotoon →-*?i. Äänneläillisiä muotoja ovat: cuulu ss. 73, 76, wetäwi s. 85. Analogi-sesti esiintyy -vi päätte (-vi-päätte) sivukorollisenkin tavun jäljessä sanassa uupunevi s. 86, sa-moin analoginen on -pi korottoman tavun jäljessä muodossa tulepi s. 29. - Huomattava on että tässä (samoinkuin toisessa ja kolmannessa) toisinnossa esiintyvä -vi(-)päätte on länsisuomalai-sille murteille vieras; se on niissä aina kehittynyt edellisen vokaalin pidennykseksi. Tämä ke-hitys on tapahtunut hyvin varhain, koska Agricollallakin tavataan enää vain muotoja, joissa loppu-i on heittynyt pois ja v vokaalintunut, es. cantan, ottan j.n.e. (Ojansuu, Agricolan kie-lestä s. 55.) Surmarunon vi-päätteisiä muotoja ei kuitenkaan tarvitse pitää itäsuomalaisina; ne voivat yhtä hyvin olla runossa peräisin ajalta, jolloin vi-päätte vielä oli länsisuomessa käytän-nössä.

Spirantit ?, d, ? tavun lopussa

Puheäännettömän konsonantin edellä

(*ds >)??

Yleiskielen ts:n vastine on ensimmäisessä (samoinkuin toisessa ja neljännessä) toisinnossa mer-kitty tz:lla, jolla vanhemmassa kirjallisuudessamme yleensä tarkoitetaan ??-(?-) ääntämistä. Nykyään tavataan ?-tä suomen murteissa hyvin rajoitetulla alueella, pää-asiassa (pääasiassa) luonaimurteessa, aikaisemmin on sitä länsimurteissa tavattu hyvin laajoilla alueilla. Ks. Setälä, Äännehistoria ss. 177-178.)

?t

Vahva aste toisin kuin nykyisessä yleiskielessä on yleistetty imperfektin taivutukseen verbissä läxit s. 49. Esimerkki heikosta asteesta on saman verbin muoto Lähkäm s. 8.

Spirantit s ja h

s

S:n suhteen on mainittava vain(,) että inessiivin päätte tässä toisinnossa toisin kuin useimmissa muissa (II:ssa, IV:ssä ja V:ssä) on geminaatta-s:llinen. Oikeastaan odottaisi tässäkin yksinäis-s:ää, joka länsimurteissa on miltei yksinomainen; geminaatta-s:llisiä inessivejä tavataan län-sisuomessa vain osassa hämmäläismurteita ja pohjalaismurteiden itäosissa savolaismurteiden vaikutuksesta.

h

Vokaalienvälinen korottoman tavun jälkeinen h on ensimmäisessä (samoinkuin II:ssa ja III:ssa) toisinnossa säännöllisesti säilyneenä. Esimerkkejä: Hämhemen ss. 4, 6, patzahalda ss. 63, 92, keihähänsän s. 69, ajohon s. 49, ristimähän s. 8, tawoitetahan s. 81, tehtäköhön s. 87. - h:n ka-dosta tavataan vain kolme esimerkkiä: waliahisijn s. 18 (voisi ehkä olla kirjoitusvirhe pro: waliahisijn?), warjon (illat.) s. 79, rackaan s. 102. Nykymurteissa on h näin laajalti säilyneenä vain Etelä-Pohjanmaan murteessa, aiemmin on tähän alueeseen kuulunut myös Pohjois-Pohjanmaan rantamura.

h:n metateesista on yksi omituinen esimerkki Hämhemen s. 75. Muuten tavataan vain metateesit-tomia muotoja, esim.

Hämhemen ss. 4, 6, walehteletkin s. 64. - Muoto Hämhemen viittaisi, jos sitä ei mahdollisesti ole pidettävä kirjoitusvirheenä, Pohjanmaalle.

Nasaalit ja likvidat

n

Parissa tapauksessa esiintyy l:ssä toisinnossa sanan lopussa n, missä sitä nykyiskielessä ei ta-vata.

Allatiivin päätte on aina -llen, esim. Maillen ristimättömillen s. 9, siallen ss. 42, 44, 46. Useimmissa suomen murteissa palautuu allatiivin päätte k-loppuiseen muotoon (-llek), -n:llisiä allatiiveja tavataan ainakin Etelä-Pohjanmaalla ja Pohjois-Savon hämmäläismurteessa. (Tämän väitteen kohdalle tarkastaja on pyöräyttänyt ?:n.)

Samaten kuin allatiivi on myös 3:nnen persoonan possessiivisuffiksi alkuaan ollut sekä n- että k-loppuinen (-nsan ja -nsak). Useimmat nykymurteet ovat lähteneet k-loppuisista muodoista, -nsan(-)suffiksi tavataan nykyään vielä ainakin Nurmeksen murteessa. (Tällä kohdalla on marginaalissa tarkastajan merkintä: Ks. ÄH 385 tai 388) Surmarunon ensimmäisessä toisinnossa on 3:nnen persoonan possessiivisuffiksina aina -nsan (-nsän), esim. welielensän s. 7, coh dallensan s. 20, Järiästenszen s. 28.

ll > l

Geminaatta(-)ll:n lyhenemisestä korottoman tavun jäljessä on tekstissämme muutamia esi-merkkiä (esimerkkejä): welielensän s. 7, welielenszen s. 28, uscolinen s. 71. Paljo tavallisempi on kuitenkin geminaatta l (tarkastaja alleviivannut sanan ja kirjoittanut marginaaliin sanan merkki; kielivirhettä hän ei ole todennut!), esim. weliellensän s. 12, coh dallensan s. 20 ja geminaatat mm, rr ovat edempänä sanassa aina merkityt säilyneiksi, esim. syömme, juom'a s. 34, kiärräm s. 16; nn:stä ei ole esimerkkiä.

Puolivokaalit

i (originaalissa on i:n alla ylöspäin kaareutuva viiva) on likvidan jäljessä useissa tapauksissa vokaalintunut, kuten näemme seuraavista esimerkeistä: welielensän s. 7, weliellenszen s. 12, waliahisijn s. 18, Sariallensan s. 21,

Järiästenszen s. 26, welielensän 28. Muutampia kertoja on i merkitty myös säilyneeksi: corjut s. 20, kirjat s. 23, warjon s. 79, härjän s. 84. Huomattava kuitenkin on, että runon kirjaanpanija ei ole kyennyt tekemään tarkkaa eroa i:n ja i:n merkinnän välillä, joten ylläluetellut i:lliset kirjoitustavat eivät ole aivan varmoja todistuksia i:n vo-kaaliutumuksesta. (Marginaalissa tarkastajan kirjoittama Obs.) - Nykymurteissa esiintyy likvi-danjälkeinen i vokaaliutuneena ainakin Etelä-Pohjanmaalla ja useissa hämäläismurteissa.

Vokaalit

Ensi tavussa

1. Lyhyet vokaalit

Ensi tavun lyhyistä vokaaleista ei ole mitään erikoista huomautettavaa, tekstissämme kun kauttaaltaan vallitsevat nykykielen suhteet. Mahdollisesti ortografian laskuun on pantava ä sanassa Änd' s. 17; kuten aiemmin olemme nähneet, tavataan ä muutamia kertoja myös e:n merkinä. Huomattava kuitenkin on, että sana muutamissa nykyismurteissa esiintyy ä-alkuisena.

2. Pitkät vokaalit

Muutamit pitkän ja lyhyen vokaalin vaihtelut ansaitsevat mainitsemista. Lyhytvokaalisia toisin kuin nykyisessä yleiskielessä ovat pispän s. 102, mailman s. 104; sekä pitkä- että pitkävo-kaalisena esiintyy Sijttä ss. 36, 40, sittä ss. 71, 96.

Sanassa Siehen s. 87 on alkuperäisen pitkän vokaalin sijalla diftongi. Tässä muodossa tavataan sana useissa nykyismurteissa Satakunnassa, Hämeessä ja Etelä-Pohjanmaalla. Se on selitetty syntyneeksi siellä ja sieltä muotoihin (siellä- ja sieltä-muotoihin) nojautumalla. (Ks. Ojansuu, Agricolan kielestä siv. 71.)

3. Diftongit

Pronomini tuo esiintyy runossa kahteen kertaan i-loppuisena: Tuoi ss. 51, 91. Saman muodon mainitsee Airila Tornion murteesta. i ei tässä luultavasti ole alkuperäinen, vaan myöhempää kehitystä.

ie > iä

Äännekehityksestä ie > iä tavataan runossa yksi esimerkki: kiärräm s. 16, sekin, kuten orto-grafisessa osassa on huomautettu, epävarma. Tätä ainoaa poikkeusta lukuunottamatta esiintyvät runossa aina ummistuvat diftongit.

Vokaalit ensi tavua edempänä

ea > ia

Äännekehtymisestä ea > ia on tekstissämme yksi esimerkki: corkialda s. 103; ea > ia:n suo-rittamiseen viittaa myös alkuaan i-vartaloisten verbien sekaantuminen e-vartaloiisiin, josta (joista) runossa on esimerkkinä muoto Poime s. 83.

ia (< ea) on nykyismurteissa hyvin laajalle levinnyt varsinkin länsisuomessa, tavataan esim. lounais- ja pohjalaismurteissa. i- ja e-vartaloisten verbien sekaantumista sen sijaan ei nykyis-murteissa enää tavata.

Vokaalit sanan lopussa

Loppuheitto

Vokaalien loppuheitosta tavataan verrattain harvoja esimerkkiä (po. esimerkkejä); heittyneet vokaalit ovat a, ä, i, mahdollisesti e. Eri tapaukset ovat seuraavat:

1. Nominien sijamuodot

a. inessiivi: Ruotzis s. 3, pääs s. 33, Täss s. 55.

b. essiivi: Sulan s. 14, Sijn' s. 47.

c. elatiivi: kellarist ss. 45, 61.

2. Verbien pl. 1:sen persoonan päätte: Lähkäm s. 8, kiärräm s. 16.

3. Verbien kielteiset muodot: (Älä) carkot s. 78.

4. Possessiivisuffikit: Suas s. 79, päästäns s. 97, sormestans s. 99.

5. Yksityiset sanat: sitt' s. 11, Änd' s. 13.

Loppuheittoisten muotojen esiintyminen on nähtävästi ainakin osaltaan runomitan oikeuttama.

i-loppuiset diftongit

i-loppuisten diftongien jälkikomponentti, joka useissa suomen murteissa on kadonnut, on en-simäisessä toisinnossa useimmin säilyneenä, joskin muutamia katotapauksiakin tavataan. Lu-ettelen seuraavassa tähän kuuluvia esimerkkiä (esimerkkejä) eri ryhmissään.

1. -inen(-)loppuisissa substantiiveissa ja adjektiiveissa on i aina säilyneenä, esim. kewäistä s. 25, paha suukuinen s. 67, hewoista ss. 74, 77.

2. -toin, -töin(-)loppuisissa karitiivadjektiiveissa on i vanhojen suhteiden mukaisesti säi-lyneenä suljetussa tavussa, kadonneena avoimessa, esim. kelwotoin s. 37, Cunnotoinda ss. 38, 52, ristimättömöllen s. 9, Papittomöllen s. 10.

3. Nominien monikkomuodoissa on i aina säilynyt, esim. paicoillen s. 10.

4. aia- (<aida), ait-vartaloisista verbeistä on vain yksi esimerkki, jossa i on säilyneenä: Palais s. 91. - Alkuaan aa- (<ada-) tyyppinen on Wastais s. 75, joka on sekaantunut aia-vartaloiisiin.

5. -oitta(-)loppuisista verbeistä tavataan kolme esimerkkiä, joissa i kahdessa on säilyneenä: tawoitetahan s. 81, tawoitti s. 97, yhdessä kadonnut: carcot s. 78.

6. Verbien imperfektimuodoissa on i aina säilyneenä, esim. Caswoi s. 1, Aioit s. 25, Lau-sui ss. 63, 92.

TOINEN TOISINTO

Ortografia

Toisinnon kirjaanpanot A ja B eroavat, huolimatta siitä että ne, kuten aikaisemmin on mainittu, todennäköisesti ovat kopioita samasta alkuperäisestä, ortografiansa puolesta sangen huo-mattavasti toisistaan. Tämä johtuu luonnollisesti siitä, että jäljentäjät eivät ole uskollisesti seu-ranneet alkutekstään, vaan käyttäneet omia merkintätapojaan. B-kirjaanpanossa näyttää oikein tarkoituksella käytetyn vanhimman kirjakielen merkintätapoja, niinpä ei lyhyiden ja pitkien konsonanttien välillä tehdä useinkaan mitään eroa, edelleen on i:n ja j:n merkintä aivan sama j.n.e. A-kirjaanpanon ortografian sen sijaan voi sanoa olevan jokseenkin aikansa tasalla ja onkin se hyvänä apuna B-kirjaanpanon useinkin vallan käsittämättömiksi käyneitä muotoja selittämässä. Eri äänneiden merkintä ansaitsee seuraavissa kohdin huomiota.

Vokaalit

1. Lyhyet vokaalit

a

a:n merkinä on kummassakin kirjaanpanossa aina a; ainoan poikkeuksen tästä säännöstä tekee A-kirjaanpanon muoto laulaitaa s. 52 (B. Laulajtta), jota sitäkin pitäisiin kirjoitusvirheenä. Huomattava nim. on, että a on tässä ensi tavua edempänä, missä asemassa ei ainoastaan lyhyt-tä vaan pitkääkin vokaalia aina merkitään yhdellä vokaalimerkillä. - Varma kirjoitusvirhe on peuron s. 50A (B. peuroja.)

u

u:ta on muutamia kertoja sanan ensi tavussa merkitty kahdella vokaalimerkillä (uu), nim. ker-ran A:ssa: Cuuningas s. 28, B:ssä 2 kertaa: suun s. 76, suulanut s. 142.

ä

ä:n merkinä on aina ä; seuraavat poikkeukset tästä säännöstä ovat pidettävät kirjoitusvirheinä: Ristimattomalle s. 16A, perallensij s. 35A, Satta Syöja s. 72B, kellaristä s. 67A; hyvään s. 114B (vrt. mitä ylempänä on sanottu aa:sta a:n merkinä A-kirjaanpanon muodossa laulaitaa s. 52.)

i

i:tä merkitään

1. i:llä, joka A-kirjaanpanossa on i:n tavallisin merkki, B:ssä sen sijaan verrattain harvinainen. Esim. pinnelliset s. 7, piltisemi (A) ~ pildisemi (B) s. 32, Sini langoihin ~ sinj langojhjn s. 119, pispan s. 161.

2. j:llä, sanan alussa on j i:n merkinä A:ssa yksinommainen, B:ssä tavataan tässä asemassa kaksi kertaa i: Ison Isännän s. 138, muuten aina j kuten A:ssakin. Esimerkkejä: Jduilta jsoi lihainen ~ Jdulita Jsoi Lihajnen s. 44, Jhmjsillen ~ Jhmjsillen s. 149. - Edempänä sanassa esiintyy j i:n merkinä A:ssa vain kerran: puhelj s. 21, B-kirjaanpanossa se sen sijaan on i:n tavallisin merkki, esim. wjrjttele s. 50, orjhjn s. 122, Jhmjsillen s. 147, hihtelepj s. 187.

3. ij:llä verrattain harvoin, useimmin sanan ensi tavua edempänä. A:sta on kuusi esimerkkiä: olj s. 1, Yxijwuotiset s. 4, Yxijn s. 7, perallensij s. 35, piijkän s. 95, salijhin s. 198, B:stä neljä: rijdarj s. 10, Kiwij Kjrkoia s. 17, Rijdarj s. 20, maldahjsijlda s. 45.

e

e:n merkinä on A-kirjaanpanossa kerran (ensi tavussa) ee: keexinyt s. 137 (B. Kexinyt), muutoin aina e.

2. Pitkät vokaalit

Ensi tavussa

ä

ä:n merkinä tavataan poikkeuksellisesti yksinkertainen a kerran kummassakin kirjaanpanossa: mann s. 28A (B. maan), wan s. 135B (A. waan.)

u'

Samoin kuin a':ta on u':takin pari kertaa merkitty yhdellä vokaalimerkillä: unnjn s. 65B (A. uunin), judasten s. 159A (B. Juudasten).

ä'

Myöskin ä:tä on yhdessä sanassa merkitty yksinkertaisella vokaalimerkillä: jänewi s. 29.

i'

i':n merkinä on säännöllisesti ij, esim. kijruhti ~ Kijruht s. 81, Pijlun s. 95, pijna?ä s. 185, hij-de?ä s. 188.

Poikkeuksellisesti on i':tä merkitty j:llä B-kirjaanpanon neljään kertaan esiintyvissä muodossa njn ss. 25, 58, 62, 127 (vrt. nijn ss. 71, 78, 92, 100) sekä seuraavat kaksi kertaa i:llä: ?ittä s. 123B (A. Sijtä), ?ihen s. 133A (B. Sijhen). Huom. vielä pii?pa s. 184A.

e'

é:stä tavataan vain muutama esimerkki, joissa sen merkinä kaikissa on yksinkertainen e; Erici s. 3A, Ericki ~ Erikj s. 10, Ericille ~ Erjkillen s. 14, Teri ~Terj s. 56, tetämmähän s. 17B.

Edempänä sanassa.

Pitkät vokaalit ovat ensi tavua edempänä kummassakin kirjaanpanossa aina merkityt yhdellä vokaalimerkillä. Tämän ei tietysti tarvitse merkitä sitä, että vokaalit olisivat myös lausutut ly-hyiksi, vanhemmassa kirjallisuudessamme on nim. pitkien vokaalien merkitseminen yhdellä vokaalimerkillä hyvin tavallista, erikoisesti juuri sanan ensi tavua edempänä. Mainitsen muu-tamia esimerkkiä (esimerkkejä) tekstistämme: pyhä (partit.) s. 1, tacga ~ taka s. 102, weisale ~ weissjle s. 187, satuttele ~ sattutele s. 191.

3. Diftongit

a. i-loppuiset

Edellisen komponentin suhteen on huomattava vain B-kokoonpanon kolmeen kertaan esiinty-vä muoto suujn s. 31, ?uujn ss. 105, 168 (A:ssa aina suin) - Jälkikomponentin merkinä on käytetty

1. i:tä, joka A:ssa on hyvin tavallinen, B:ssä harvinaisempi (esiintyy 19 kertaa). Esimerkkejä: weickosemi ~ weikosenj s. 21, Latoi ~ Lattoi s. 51, Poikaisemi ~ pojkaisenj s. 84, keihäs ~ Keihäs s. 107, jään palaisen s. 145.

2. j:tä; A-kokoonpanossa on j:stä vain 2 esimerkkiä: cujn s. 142, mejtä s. 196, B:ssä j sen si-jaan on diftongin jälkikomponentin i:n säännöllisenä merkinä. Esimerkkejä B:stä: tojnen s. 29, mursun lujset s. 40, orojnen s. 43, corcuhujnen s. 61, sini langojhjn s. 117.

3. ij:tä kieltosanassa ei seuraavat kerrat: Eij ~ eij ss. 24, 113, Eijkä ss. 152, 154, eij ss. 135, 151. Tämän lisäksi tavataan ij vielä A-kirjaanpanon muodoissa Erannuij s. 175 ja cuijn s. 141.

b. u-loppuiset.

Mainitsemisen arvoinen on vain A-kirjaanpanon kirjoitustapa hiwxet s. 172 (B. hiuxet), jossa jälkikomponentti u on merkitty w:llä. Muuten on merkintä aivan nykyisellä kannalla.

c. ie- ja ia-diftongit.

ie- ja iä-diftongien edellinen komponentti on A:ssa merkitty aina i:llä, B:ssä tavallisimmin j:llä, esim. miestä ~ mjestä s. 1,

korkian ~ corkjan s. 162, ?ielu ~ sjelu s. 195. Seuraavat kerrat tavataan myös B:ssä i: wierahalla s. 5, wiellä ss. 25, 57, wielä s. 76, tiestä s. 102, siasta s. 103, miehen ss. 160, 162, mies s. 170, Lakiansa s. 171, sakahän s. 190.

Konsonantit.

1. Lyhyet konsonantit.

k.

k:ta merkitään

1. k:lla a) aina etuvokaalin edellä, esim. kyrsä ~ Kyrsä s. 66, kirkui ~ Kirkuj s. 74, nälkä s. 62, Tunnus merkixi s. 50.

Ainoat poikkeukset tästä säännöstä ovat: Ericille s. 14A, cjlidinä s. 166B, teci s. 180A. b) usein myös takavokaalin edellä, esim. Parcu ~ parku s. 75, kaicki s. 120A, peukalota s. 155B, pakanojsta s. 158B.

2. c:lla, jota käytetään vain takavokaalien edellä, esim. caxi ss. 1, 2, Cappeli ~ cappeli s. 126, peucalota s. 138.

Poikkeuksia: Ericille s. 14A, cjlidinä s. 166B, teci s. 180A.

3. g:llä aina ?-äänteen jäljessä, esim. cahunca s. 122, cangahan s. 130, Engelein s. 186.

4. kerran ck:lla: Lahcka s. 76A (B. lahca)

5. kerran cg:llä: tacga s. 112A (B. taka.)

t.

t:tä merkitään (paitsi t:llä)

1. tt:llä. B-kirjaanpanossa on tt vokaalienvälisen t:n tavallisin merkki, esiintyen 24 kertaa (useimmin ensimmäisen ja toisen tavun rajalla), t sen sijaan tavataan vain 10 kertaa. Luette-len muutamia esimerkkiä (esimerkkejä) tt:stä: otta s. 39, asetta s. 38, Lattoi s. 51, sattatele s. 190, pallanehitta s. 24 - A-kirjaanpanossa on tt:stä t:n merkinä vain kaksi esimerkkiä: hihtän s. 106 (voisi ehkä olla kirjoitusvirhe), oritt s. 122.

2. d:llä aina n:n ja l:n jäljessä, esim. maldaisilda ~ maldahisijlda s. 45, pandakohon s. 125, heldehesä s. 193. Ainoa poikkeus on A-kirjaanpanon Jduilta (B. Jdulda) s. 44 - Vielä huomattakoon ruotsalainen lainasana ritari, jossa t:tä nähtävästi originaaliin kirjoitustapaan nojautuen on merkitty d:llä ja dd:llä: Riddarist s. 4A, riddari ~ rijdarj s. 11, Riddari ~ Rijdarj s. 20.

p.

p:n merkinnässä on huomattavaa:

1. A-kirjaanpanossa on p:tä sen ollessa m:n jäljessä aina merkitty b:llä: enämbi s. 25, nuo-rembami s. 84

2. Vokaalien välinen p (ensimmäisen ja toisen tavun rajalla) on B-kirjaanpanossa kerran mer-kitty pp:llä: tappetanehen s. 27 (A. tapettanehen.)

?

?:n merkinä on ne kolme kertaa, jotka tämä äänne tekstissämme esiintyy, g: wirgottamahan s. 54A, sirgotelepä s. 78B, segosta s. 159A.

?

?:tä on aina merkitty d:llä, esim. codasta s. 34, cohdallensa s. 35, hijdesä s. 188.

?

?::n merkinä on kvantiteetista huolimatta aina tz, esim. patzahan s. 75, Catzokos ~ catzo s. 114.

f.

f esiintyy tekstissämme vain ruotsalaisessa lainasanassa fildin s. 59.

s.

s:ää merkitään

1. ?:llä a) aina sanan sisässä, esim. suoni?et ~ suonj?et s. 39, si?äldä s. 137, Järwe?tä s. 143, pi?telewät s. 192.

Poikkeuksia: ks. alemm. 2c) ja 3). b) usein sanan alussa, es. ?uonut ~ ?uonnut s. 151, ?uuri ~ ?uurj s. 152, ?awuhun s. 190.

2. s:llä a) aina sanan lopussa, esim. poies ~ pojs s. 81, kehräis ~ Kehräs s. 167, Mies ~ mies s. 170. b) usein sanan alussa (?n rinnalla, esim. Sepä s. 74, Sitte ~ sitten s. 104, Sanois s. 105A, Suoneni ~ Suonenj s. 117. c) 2 kertaa sanan sisässä: caswoit s. 6A (B. ca?uojt), pienoisemi s. 32A.

3. ?z:lla kaksi kertaa A-kirjaanpanossa inessiivin päätteessä: Cainalo?za s. 107, kiwe?zä s. 113.

m.

B-kirjaanpanossa on m:n merkinä muutaman kerran mm: tetämmähän s. 17, hirmmujsesti s. 100, njemmehen s. 128 - Kirjoitusvirheeseen perustunee saman kirjaanpanon muoto hirujsesti s. 195 pro: hirmujsesti.

n.

A-kirjaanpanossa tavataan kaksi yksinäistä esimerkkiä, joissa n:ää on merkitty nn:llä, toisessa on n sanan lopussa: mann s. 28 (B. maan), toisessa on se vokaalien välinen: piennen s. 145 (B. pienen). B-kirjaanpanossa on nn n:n merkinä jonkun verran tavallisempi (kaikissa esimerkeissä on n vokaalienvälinen): Ennämpi s. 25, unnjn s. 65, piennoisemj s. 110, suonnut s. 150 - Kirjoitusvirheeseen perustuu pacaoista s. 158A, vrt. B: pakanojsta, samoin Toine s. 29A, vrt. B: tojnen.

l.

Vokaalien välisen l:n merkinä on B-kirjaanpanossa useimmin ll (tavataan kaikkiaan 29 ker-taa), esim. yllenj s. 10, olli ss. 8, 97, olluta s. 66, elli ss. 103,130, aijellj s. 145, wajwallewat s. 195, A:ssa sen sijaan merkitään vokaalienvälistä l:ää säännöllisesti yksinkertaisella l:llä; ll:stä on vain 3 esimerkkiä: cuulluisa s. 11, aielli s. 146, Jalloxi s. 150. Sitä paitsi on A-kirjaanpanossa vielä yksi esimerkki (ei vokaalien välisen) l:n merkitsemisestä ll:llä: killdinä s. 166 (B. ejldinä), missä ll:n esiintyminen kuitenkin perustunee kirjoitusvirheeseen. Samoin kirjoitusvirhe on Jumin s. 159A pro: Julmin.

r.

Vokaalienvälisen r:n merkinä on B-kirjaanpanossa kerran poikkeuksellisesti rr: carrutele s. 48 (A. karuttelepi).

j.

j:n merkinä on sanan alussa säännöllisesti j, esim. joca s. 10, jänewi s. 29, jään palaisen s. 145. Poikkeuksellisesti on j:tä merkitty A-kirjaanpanossa kaksi kertaa i:llä: ialosta s. 4, iälellen s. 30, B-kirjaanpanossa kerran jj:llä: ijää s. 142 -

Sanan sisässä on j:n merkinä A:ssa aina i, esim. páliahaxi ss. 177, 179, kirckoia s. 18, maiawan luiset s. 41. Ainoa poikkeava kirjoitustapa coria s. 34 perustunee kirjoitusvirheeseen. - B-kirjaanpanossa on sanansisäisen j:n merkinä yleensä j, esim. corja s. 35, ohjat s. 38, peuroja s. 50; poikkeuksellisesti tavataan j:n merkinä myös i (yhtä poikkeusta lukuunottamatta on j näissä esimerkeissä likvidan jäljessä): páliahaxi ss. 177, 178, kjrkoia s. 17, palion s. 24, waliahat s. 41, kaliämaallen s. 98 sekä kolmessa sanassa ij: oijenna s. 40, aijella s. 48, aijellj s. 45. A-kirjaanpanossa on siis sanansisäisen j:n samoin kuin i:nkin merkinä i, B:ssä taas on j:tä merkitty i:llä ja päinvastoin i:tä j:llä.

v.

v:tä on aina merkitty kaksinkertaisella w:llä, esim. waimo s. 72, tulewan ~ tullewan s. 108. Yhden ainoan kerran on v:n merkinä yksinkertainen v: sauvacon s. 103A.

2. Geminaattakonsinantit. (s. 53)

kk.

kk:ta merkitään A-kirjaanpanossa säännöllisesti ck:lla, esim. Ericki ss. 10, 20, weickosemi s. 21, ijankaickisehen s. 199; poikkeuksellisesti tavataan kk:n merkinä kaksi kertaa c: Erici s. 3, Catzocos s. 114, kerran k: Hendriki s. 63. B-kirjaanpanossa ei tehdä mitään eroitusta yksinäis- ja geminaatta-k:n välillä, vaan kk:ta merkitään aina k:lla, esim. Kirko ss. 125, 132, hukahan s. 153, Lakihin s. 172. Ainoa poikkeus säännöstä on : Luoca s. 46.

tt.

Otamme ensin puheeksi vokaalien välisen tt:n merkinnän. A-kokoonpanossa on tässä säännöllisesti tt, yhden ainoan kerran t: heiti s. 92. B-kirjaanpanossa sen sijaan on t verrattain tavallinen, esiintyen kaikkiaan 13 kertaa. Luettelen muutamia esimerkkejä (po. esimerkkejä): tetäm-mähän s. 17, tappetanehen s. 27, carrutele s. 48, olluta s. 66, sattutele s. 190 - Vielä on tt:n merkintä nykyisestä poikkeava sen ollessa n:n, l:n, r:n jäljessä. n:n ja l:n jäljessä on tt:n merkintä säännöllisesti d (vrt. yksinäis t:n (po. yksinäis-t:n) merkintää), esim. pildi ~ pildj s. 60, wandi s. 60B, 111B, pildisenj s. 110B. Poikkeuksellisesti tavataan A-kirjaanpanossa yhdessä sanassa t: piltisemi s. 32 ((B. pildisemj), kerran tt:kin: wantti s. 32 (B. wandj.) - tt:stä r:n jäljessä on vain yksi esimerkki, jossa sen merkinä A:ssa on t, B:ssä tt: wirtä ~ wirttä s. 187.

nn.

nn:ää merkitään (paitsi nn:llä)

1. ñ:llä muutamia kertoja A-kirjaanpanossa: siñe s. 22, tauwoñewi s. 124, tauwoñuñä s. 128.

2. n:llä B-kirjaanpanossa seuraavissa sanoissa: pallanehitta s. 24, tauwonewi s. 124, tau-wonuna s. 127, Jmejnyjt s. 172, eranut s. 175 -

ll.

ll:ää on muutamia kertoja poikkeuksellisesti merkitty yhdellä l:llä, nim. kerran A:ssa: harialen s. 47 (B. harjallen), B:ssä kaksi kertaa: jällilen s. 29 (A. iälellen), Laloila s. 63 (A. lallola).

Äänneyhtymä ks

Äänneyhtymää ks on säännöllisesti merkitty x:llä, esim. syöxi s. 98, juoxi ~ Juoxi s. 101, Jal-loxi ~ jalloxi s. 150.

Poikkeuksellisesti esiintyy ks:n merkinä A-kirjaanpanossa kaksi kertaa digrafi cx: sacxa s. 86, sucxen s. 102.

Äännehistoriaa

Konsinantit.

Klusiilit

tk > kk edempänä sanassa.

Kirjaanpanossa A tavataan yksi kahteen kertaan esiintyvä muoto, jossa äännehenmuutos tk > kk on suoritettu: katzockos s. 112, catzocos s. 114 - kk:lliset muodot ovat suomen murteissa hy-vin yleisiä, yksinomaisia länsisuomessa - Tässä samassa yhteydessä huomautettakoon, että Surmarunun ensimmäisessä toisinnossa ei äännehenmuutosta tk > kk edempänä sanassa näyttäisi suoritetun, mikäli voimme päättää ainoasta tähän kuuluvasta esimerkistä: walehteletkin s. 64 - tk:n käyttö voi kuitenkin myös perustua etymologioivaan kirjoitustapaan.

Spirantit ?, d, ?.

Korollisen tavun jäljessä tavun alussa.

? vokaalin ja likvidan jäljessä.

Korollisen tavun vokaalin ja likvidan jälkeisen ?n edustus on esimerkkien vähälukuisuuteen nähden hyvin kirjava ja eri murteisiin viittaava. ?n vastineina tavataan

1. ? säilyneenä

a. vokaalien välissä: segasta s. 159A

b. likvidan jäljessä: wirgottamahan s. 56A, sirgottelepi s. 78B.

2. ? > 0

a. labialiseeraamattomien vokaalien välissä: seasta s. 159B, tetämmähän s. 17B.

b. likvidan jäljessä: iälellen ~ jällilen s. 30, Jälliesänsä s. 50B, sirottelepi s. 79A, sirottelepi ~ ?jrottelepi s. 117.

3. ? > v

a. labiaalivokaalien välissä: tauvonnewi s. 122, tauwoñewi ~ tauwonewi s. 124

b. likvidan jäljessä labiaalivokaalin seurattessa: wjrwtamahan s. 53B.

4. ? > j likvidan jäljessä (e:n seurattessa): Jäliesänsä s. 51A.

? h:n jäljessä.

? :stä h:n jäljessä tavataan vain yksi esimerkki, jossa ? > 0: nahatomaxi s. 177.

d vokaalin ja h:n jäljessä.

d:n vastine on merkitty d:llä, jolla tarkoitettaneen ?-ääntämistä, joka toisinnon kirjaanpanon aikaan oli yleinen Etelä-Pohjanmaalla. Esim. codasta s. 34, weden s. 153, coh dallensa s. 35, lähden ~ Lähdet s. 65. Tästä säännöllisestä edustuksesta on yksi omituinen poikkeus, jossa d:tä h:n jäljessä vastaa kato: lähen s. 26A, B-kirjaanpanon vastaavassa muodossa on d (>?) merkitty säilyneeksi. Prof. Setälä on osaksi juuri lähen muodon (po. lähen-muodon) perustuksella arvellut, että "aineisia runoon olisi muodostunut idempänäkin".

Spirantit ?, d, ? korottoman tavun vokaalien jäljessä.

d.

Vain nominien partitiivimuodot ansaitsevat mainitsemista. Tekstissämme on alkuperäinen suhde, että partitiivin päätteenä korollisen tavun jäljessä oli -ta, korottoman da (>-a), osaksi säilynyt, osaksi on tapahtunut tasoituksia. Korottoman toisen tavun vokaalin jäljessä on päät-teenä äänneilmaisesti aina -a, esim. tuhkia s. 89, kilpiä s. 113, useampitavuisissa sanoissa sen sijaan tavataan korottoman (neljännen) tavun jäljessä päätteenä analogisesti -ta, esim. palan-nehita ~ pallanehitta s. 24, Ewännehitä s. 25 - Sivukorollisen kolmannen tavun vokaalin jäl-jessä on päätteenä odotuksenmukaisesti aina -ta, esim. laulaitaa ~ Laulajtta s. 52, peucalota s. 138; yhden ainoan kerran tapaamme a:n cappelja s. 18B (A. Cappelita.)

?

Verbien preesensin sengulaarin 3:nnen persoonan päätteenä on tavallisin -pi, joka tavataan paitsi korollisen tavun jäljessä, missä se on äänneilmainen, analogisesti myös korottomissa asemissa. Esimerkkejä: saapi ~ saapj s. 76, luistelepi s. 75, lendelepi s. 116; tulepi ~ tullepj s. 64, päristelepi s. 78, sirottelepi ~ ?jrottelepi s. 117. Melkein yhtä tavallisia ovat pitkävokaaliset muodot, jotka alkuaan ovat lähteneet korottomista asemista, mutta levinneet myös sivukorollisen (kolmannen) tavun jälkeen. Esimerkkejä: carrutele s. 48B, satuttele ~ sattutele s. 191; laulele s. 186, weisale ~ weisajle s. 187. Muutamia kertoja tavataan vielä päätte -vi, tällöin aina korottomassa asemassa: jänewi s. 29, tauwonnewi s. 122, tauwoñewi s. 124.

Alkuperäinen ? (>v) säilyneenä toisin kuin nykyisessä yleiskielessä on A-kirjaanpanon muo-dossa imewyit s. 172 - Verbissä Erannuij ~ eranut s. 175 on taas ? kadonnut.

Spirantit ?, d, ? tavun lopussa.

ds > ??

Yleiskielen ts:n vastineena on tässä kuten ensimmäisessäkin toisinnossa tz:lla merkitty ??, esim. Ruotzin ~ Ruotzjn s. 5, patzahan s. 75, suitzi ~ suitzj s. 102.

Spirantit s ja h.

s.

Inessiivin päätte on tässä toisinnossa aina yksinäis s:llinen (po. yksinäis-s:llinen), esim. ruotzisa s. 10, alloisa s. 146, jlösa s. 184. Samoin esiintyy postpositiooni kanssa, joka alkuaan on sekin inessiivimuoto (Etelä-Pohjanmaalla vielä kansahnani), lyhyt(-)s:llisenä: cansa s. 186.

h.

Korottoman tavun vokaalin jälkeinen h on tekstissämme säännöllisesti säilyneenä. Mainitsen seuraavassa esimerkkejä eri sanaryhmistä: hämehen s. 15, heinä huonehesta ss. 69, 90, Jmehexi s. 182; wierahalla s. 6, kirwehensä ~ Kjrwehensä s. 95, kaunihista ~ caunjhisti s. 120; pannahinen ~ pannahjnen s. 72, sappehinen s. 73; cotihin ~ cottihin s. 76, ?ini langoihin ~ sinj langojhjn s. 119, Juoxemahan s. 51, tulemahan ~ tullemahan s. 154; tapetanehen ~ tappe-tanehen s. 27, Caattanehen s. 28A, haudatihin s. 132B, Rakettihin s. 132B; pandakohon ~ pandacohon s. 123, tehtäköhön s. 125. Vielä on analoginen h säilyneenä aktiivin II:n partisipin muodoissa: mennehitä ~ mennehittä s. 24, Ewännehitä s. 25 (Ojansuun mukaan olisi tässäkin äänneilmainen, h<d) - h:n kadosta on vain kaksi esimerkkiä, molemmat A-kirjaanpanossa: maldaisilda s. 45 (B. maldahjsijlda), Taiwaisa s. 198 (B. Tajwahasa.)

h: säilymistapausten yhteydessä ansaitsevat mainitsemista muutamit runossa tavattavat esi-merkit h:sta sanoissa, joissa se ei ole alkuperäinen: waxahan s. 33A (B. waxan), otzahansa wjrwotamahan s. 53B (A. otzansa), waxahan s. 111B, waaxahan ~ waxahan s. 136 - Samallai-sia (miel. samanlainen) muotoja mainitsee Ojansuu (Walvoja 1908, siv. 792-793) pohjalaiselta kirjailijalta Salamniukselta (siltoin vielä kelpasi myöhemmin niin tuomittava svetisistinen agentti!), esim. harmahat; Pyrki luoxi Luojahansa: jällehensä (< jälleen), huomauttaen, että joskin h:n käyttö tällaisissa tapauksissa osaksi voikin olla runomitan vaikutusta, niin näyttää todennäköiseltä, että sellaista on esiintynyt myös puhekielessä - Samallaista h:n käyttöä tava-taan nim. vielä nykykielessä Pohjois-Pohjanmaan rantamurteessa, es. Kipehillev voitehiksi; Tukkheksi (J. H. Wennola, Äänneopillisia havaintoja Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta.)

h:n metateesia ei ole suoritettu, tavataan siis sellaisia muotoja kuin urohön s. 147, Imehexi s. 182, orjhjn s. 122, jollaisia nykyään käytetään vain Etelä-Pohjanmaalla.

eh ja ek loppuisten (eh- ja ek-oppuisten) sanain sekaantumiseen perustuu runossa tavattava muoto oritt ~ orit s. 122.

Tällaista sekaantumista on tapahtunut vain pohjalaismurteissa, esi-merkkejä siitä on jo useilla vanhemmilla (keitä vanhemmilla?) pohjalaisilla kirjailijoilla, kuten esim. äsken mainitulla Salamniuksella, Vhaêlilla y.m.

Nasaalit ja likvidat.

m.

Singulaarin ensimmäisen persoonan possessiivisuffiksina esiintyy Surmarunon toisessa toisin-nossa muutaman kerran -mi vaihdellen -ni:n kanssa. Esimerkit ovat seuraavat

A B

weickosemi s. 21 weikosenj

piltisemi pienoisemi s. 32 pildisemj pienoisemj

poikaisemi nuorembami s. 84 pojkaisenj nuorempanj

A:ssa on säe 110 turmeltunut pildisenj piennoisemj

Prof. Setälä on huomauttanut (Wirittäjä v. 1900, siv. 121 seurr. [kaksi r:ää tarkoittaa monik-komuotoa]), että -mi suffiksi (mi-suffiksi) näissä esimerkeissä esiintyy aina puhuttelussa (muuten on suffiksina -ni: luuni ~ Luunj s. 116, Suoneni ~ ?uonenj s. 117) ja lisäksi vain mil-loin on yksi puhuteltava. Alkuaan onkin ollut eri suffiksi yksikköä ja monikkoa varten; omis-tettavan yakseyttä on osotettu -mi:llä, moneutta -ni (<*-nmi):llä. Yleiskielessä on monikollinen -ni melkein täydelleen syrjäyttänyt -mi suffiksin (-mi-suffiksin), niin että jälkimäistä enää käy-tetään vain litin murteessa. Vanhemmassa suomalaisessa kirjallisuudessa on -mi perin har-vinainen; paitsi Surmarunossa esiintyy se lounaisuomalaisella Finnolla (rucouxem, tykönäm, minun waivaisem) ja uusmaalaisella Olavi Elimaeuksella. Vielä mainitsee Vhaêl sen Gram-matica Fennicassaan (siv. 39) Savosta.

ns.

Singulaarin toisen persoonan possessiivisuffiksissa tavataan alkuperäinen ns säilyneenä: pe-rallensij ~ perällensi s. 35, luunsi s. 77, päänsi ~ päänsj s. 78, ?uonensi s. 79. Nykyiskielessä on nsi-suffiksi hyvin harvinainen, vanhemmassa kirjallisuudessa tavataan se esim. Agricolalla (sinun tehdens, sinun edestens, ks. Ojansuu, Agricolan kielestä siv. 66), vielä Vhaëlilla (tuli-hinsi, tauloihinsi, tahtonsi j.n.e.).

n sanan lopussa.

Allatiivin päätte on B-kirjaanpanossa aina -llen, siis n:llinen, A:ssa kuusi kertaa -llen, samoin kuusi kertaa -lle.

Esimerkkejä: harialen ~ harjallen s. 47, kalia maallen ~ calia maallen s. 98, paicalle papittomalle ~ pajkallen papitomallen s. 15.

ll > l, nn > n

Kun kirjaanpanoissamme, vallankin B:ssä ei juuri ollenkaan tehdä eroa yksinäis- ja geminaat-takonsonanttien merkinnän välillä, on konsonanttien kvantiteetista vaikea mitään sanoa. Luet-telen alla muutamia esimerkkiä (esimerkkejä), joissa geminaatta ll, nn (geminaatta-ll, -nn) näyttäisi lyhenneen: Jmejnyjt s. 172B, eranut s. 175B (A. Erannuij), harialen s. 47A (B. har-jallen), jällellin s. 29B (A. iälellin). Yleensä ovat ll ja nn (kuten mm ja rr aina) merkityt ge-minaatoiksi.

Puolivokaalit

i > 0

i:n katoon yhtymässä ii viitannevat kirjoitustavat laulaitaa ~ Laulajtta s. 52. Äännekehitys ii > i on tunnettu hyvin laajalti länsimurteissa.

Geminaatta ii (Geminaatta-ii)

Geminaatta ii:n (Geminaatta-ii:n) heikkoasteisiin muotoihin palautunevat yksinäis:i:lliset (yk-sinäis-i:lliset) muodot: häiy ~ häjy s. 170, häiyistä ~ häjyst s. 200. Sana esiintyy tässä muodossa ainakin Etelä-Pohjanmaalla (Laurosela, Et.Pohj.maamurteesta, Konsonantit 214) sekä osassa savolaismurteita.

u > u s:n jäljessä.

s:n jälkeisen u:n vokaalistumisesta tavataan tekstissämme yksi esimerkki: (tällä kohdalla on marginaalissa nähtävästi tarkastajan tekemä kysymysmerkki) casuojt s. 4B (A. caswoit) - Äännekeitys su > su on suoritettu suuressa osassa länsimurteita, m.m. koko pohjalaisella murrealueella (ks. Laurosela, main. teos s. 218 seur.).

Wokaalit (sivu 69)

(Ironisoiden totean, että kun tarkastaja on tässä korjannut W:n V:ksi, hän ei näytä kertaakaan puuttuneen lukuisiin ortografisiin virheisiin!)

Ensi tavussa.

Pitkät vokaalit.

Muutamat kvantiteettitapaukset, joiden johdosta esiintyy pitkän ja lyhyen vokaalin vaihtelua, ansaitsevat mainitsemista. Lyhyt vokaali toisin kuin nykyisessä yleiskielessä tavataan seuraa-vissa esimerkeissä: hihti s. 100, hihtelepī ~ hihtelepj s. 188, alloisa s. 146, pispan ss. 161, 163, pispa s. 186 (kerran A-kirjaanpanossa myös pitkä vokaali: piispa s. 184, B:ssä tässäkin lyhyt: pispa), waxahan ~ waxan s. 33, waxahan s. 111B (A:ssa on vastaava kohta turmeltunut), wa-xahan s. 136B (A-kirjaanpanossa on tässä pitkävokaalinen muoto: waaxahan). Vielä huomattakoon (alkuperäinen) pitkä vokaali A-kirjaanpanon muodoissa Sijtte ss. 20, 30, 142, Sijtten s. 48; B:ssä on sana aina lyhytvokaalinen samoin kuin A:ssakin säkeissä 80, 104.

Diftongit.

ie > iä

Ummistuvien diftongien aukeamisesta tavataan yksi esimerkki: tiästä s. 102A (B. tjestä).

uo (< ō) ~ o.

Yhteissuomalaiseen vokaalien astevaihteluun perustunee o:n esiintyminen tuo pronominin (po. tuo-pronominin) muodossa Tosa s. 128A.

Vokaalit edempänä sanassa.

ã > oa

Sangen omituiset ovat kaksi A-kirjaanpanossa tavattavaa esimerkkiä ã:n muuttumisesta oa:ksi: Tacoa s. 65 (B. tacoja), tacoa s. 114 (B. taka). Yhdessä aikaisemmin mainitun lähen muodon (lähin-muodon) (ks. siv. 58) kanssa ovat nämä esimerkit Surmarunon todistavimmat itäsuomalaisuudet.

ea > iä, eä > iä.

Tämä äännekehitys on runossa säännöllisesti suoritettu, esim. winhiästi s. 101, ?ormia ~ sormja ss. 139, 147, 155, korkian ~ corkjan s. 162 - Yhden ainoan kerran esiintyy myös eä: kilpeä s. 113A, B:ssä tässäkin iä: Kilpiä.

Vokaalit sanan lopussa.

Loppuheitto.

Vokaalien loppuheitosta tavataan muutamia harvoja esimerkkejä; näistä on molemmille kir-jaanpanoille yhteisiä vain kaksi, nim. kontraktiverbien imperfektit kehräis ~ Kehräs s. 167, luikois ~ Lujkos s. 174. Muut vain jommassakummassa kirjaanpanossa tavattavat loppuheit-toiset muodot ovat seuraavat: ruhtinast s. 2A, Rist (weliestä) s. 3A, Kijruht s. 80B, Lykäjs, 96B, häiyist s. 200B.

i-loppuiset diftongit.

i-loppuisten diftongien jälkikomponentti on useimmin merkitty säilyneeksi, vaikka katota-pauksetkin ovat verrattain lukuisat. Kirjaanpanojemme ortografian perustuksella emme kui-tenkaan voi sanoa, onko i niissä tapauksissa, joissa se on jätetty merkitsemättä, kadonnut, vai-ko mahdollisesti assimiloitunut edellisen vokaalin kanssa pitkäksi vokaaliksi, kuten on käynyt Etelä-Pohjanmaalla. Eri tapaukset ovat seuraavat

1. -inen-loppuiset substantiivit ja adjektiivit (ja niiden johdannaiset)

i on säännöllisesti säilyneenä, esim. pienoisemi ~ pienojsemj s. 32, hewoisen ~ hewojsem s. 47, palaisen s. 145. Ainoa katotapaus on weickosemi ~ weikosenj s. 20.

2. -isa-loppuiset adjektiivit.

Tavataan vain yksi esimerkki, jossa i on säilyneenä: cuulluisa ~ cuulujsa s. 11.

3. -oi-loppuiset substantiivit ja adjektiivit.

i:n säilymisestä tavataan yksi kirjaanpanoille yhteinen esimerkki: jsoi lihainen ~ Jsoi Li-hajnen s. 44. Kahdessa sanassa on i A:ssa säilyneenä, B:ssä kadonneena: Jänöin ~ Jänön s. 58, taloi ~ talo s. 64, kerran esiintyy päinvastainen suhde, i on A:ssa kadonnut, B:ssä säilyneenä: jänösen ~ Jänöisen s. 99. Sitäpaitsi (sitä paitsi) on B:ssä vielä yksi esimerkki i:n kadosta: Json s. 156, A-kirjaanpanossa on vastaava kohta turmeltunut.

4. -toin-, -töin-loppuiset (-toin-, töin-loppuiset) karitiivadjektiivit.

Tekstissämme esiintyy vain avointavullisia muotoja, joissa i on vanhojen suhteiden mu-kaisesti kadonneena, es. papittomalle ~ papittomallen, turwattomaxi ~ Turwatomaxi s. 176.

5. aia-, ait-vartaloiset verbit

Sekä i:n säilymisestä että kadosta tavataan kummastakin yksi kirjaanpanoille yhteinen esimerkki: lyckäisi ~ Lykäjs s. 96, palannehita ~ pallanehitta s. 24. Kolmannessa tähän kuuluvassa esimerkissä on i A:ssa säilyneenä, B:ssä kadonneena: kehräis ~ Kehräs s. 167.

6. Verbien imperfektimuodot

i on useimmiten säilyneenä, esim. caswoi ~ caswoj s. 5, sanoi ~ sanoj s. 12, 60, siwui ~ siwuj s. 94 - Kadosta on yksi kirjaanpanoille yhteinen esimerkki: Parku s. 75, yksi vain B:ssä tavattava: lausu s. 31 (A. lausui).

7. -inte-loppuiset verbit

Vain yksi esimerkki, jossa i säilyneenä: imejnyjt s. 172B.

8. -oi-loppuiset verbit

Ainoassa tähän kuuluvassa esimerkissä on i A:ssa säilyneenä, B:ssä kadonneena: luikois ~ Lujkos s. 174.

9. -oitta-loppuiset verbit

i kadonneena: sirottelepi ~ sirgottelepi s. 79, sirottelepi ~ Sjrottelepi s. 119.

10. Nominien monikkomuodot

i on yleensä merkitty säilyneeksi, esim. Sini langoihin ~ sini langojhin s. 119, alloisa s. 146, pahoin ~ pahojn s. 192.

Kadosta on kummassakin kirjaanpanossa yksi esimerkki: lylynsä s. 189A (B. lylyjnensä), Jdulda s. 43B (A. Jduilta).

11. Myöhäsyntyiset (äänteenmuutoksen e > i kautta muodostuneet) i-loppuiset diftongit.

Esimerkit puhunevat puolestaan: hihtän ~ hihtäjn s. 106, weisale ~ weisajle s. 187, wai-wailewat ~ wajwallewat s. 195, pijnalewat s. 195B (A:sta puuttuu vastaava muoto).

KOLMAS TOISINTO

Ortografia

Äänteidenmerkintä tässä lyhyessä kirjaanpanossa on hyvin johdonmukainen ja säännöllinen, eroten vain muutamissa harvoissa kohdin nykyisessä kirjallisuudessa käytetystä.

Lyhyiden vokaalien merkinnän suhteen on huomattava vain muoto uupuneewi s. 36, jossa ee mahdollisesti on lyhyen e:n merkinä. Verrattain varmana kirjoitusvirheenä voi pitää o:ta sa-nassa Josso s. 38 pro: Jossa.

Mitä tulee pitkien vokaalien merkintään, poikkeaa se nykyisestä vain siinä, että pitkän î:n merkinä on käytetty ij:tä, esim. Lijkutit s. 21, Nijn s. 37. Huom. vielä e pitkän ê:n merkinä vieraskielisessä nimessä Ericki s. 2.

Konsonanttien merkinnässä on huomattavaa

Lyhyttä t:tä on samoin kuin ll:n toisinnon A-kirjaanpanossa merkitty dd:llä sanassa riddari s. 2.

s:n merkinä on sanan sisässä aina käytetty pitkää ?:ää, sanan alussa tavallisimmin (tälle s. 97 olevalle merkille pitäisi löytää käyttämäni parempi merkki) ?:ää, joskin ?:stäkin on pari esi-merkkiä: Suomessa ?ikisi s. 7, ?yömä ?axan s. 23. - Geminaatta-ss:n merkinä on aina s?, esim. ?uomes?a s. 4, lallolas?a s. 18.

Geminaatta-kk:ta on säännöllisesti merkitty ck:lla, esim. Läckämästä s. 1, kirckoon s. 13; ker-ran tavataan kk:

Korjaakkosta s. 33.

Kirjoitusvirheeseen perustunee n (pro: k) sanassa tehtänöhön s. 39.

Äännehistoriaa

Klusillit

tk > kk edempänä sanassa

Äännekehityksestä tk > kk edempänä sanassa tavataan yksi esimerkki: korjaakkosta s. 33.

Spirantit ?, d, ?

Korollisen tavun jäljessä tavua aloittamassa

?

?:stä on vain kaksi esimerkkiä, joissa sen edustajana (likvidan jäljessä) on 0: härillä s. 7, jälille s. 31.

d

d on esimerkeissämme, joissa se kaikissa on vokaalin jäljessä, merkitty säilyneeksi, es. Ladoit s. 16, Weden s. 25, Sido s. 34. d:n äännearvosta ks. siv. 25.

Spirantit korottoman tavun vokaalin jäljessä

?

Verbin preesensin singulaarin 3:nnen persoonan muodoista tavataan kaksi esimerkkiä uu-puneewi s. 36, uupunowi s. 38, joissa pääte -vi (< ?i) esiintyy analogisesti sivukorollisen tavun jäljessä. Edellisessä esimerkissä voisi ee ehkä olla lyhyen e:n merkinä; toinen mahdollisuus on, että tässä olisi kaksi -?i-päätettä peräkkäin. (tarkastajan marginaaliin tekemä pystyviiva osoittaa hänen epäilleen kyseistä olettamusta.)

Spirantit tavun lopussa

ds > ht

Alkuperäisen vaihtelun ts ~ ds jatkajana tavataan tässä toisinnossa ht: Ruoka Ruohtin ss. 22, 23. - ht esiintyy länsimurteissa laajoilla alueilla keski- ja pohjois-Pohjanmaalla (Savosta siir-tyneenä).

Spirantit s ja h

s

Inessiivin pääte on tässä samoin kuin l:ssä toisinnossa aina geminaatta-s:llinen, esim. suomessa s. 4, kaupungissa ss.

3, 5.

h

Vokaalienväläinen, korottoman tavun jälkeinen h on säännöllisesti säilyneenä, esim. siahan ss. 15, 17, 25, 27, orihin s. 36, keihähänsä s. 30, tapettanehen s. 32, tehtäköhön s. 13.

h:n metateesia ei ole suoritettu: orihin s. 35.

Alkuaan h-loppuisten sanain sekaantumista k-loppuisiin tavataan sama esimerkki kuin II:ssakin toisinnossa: orit s. 36.

Vokaalit

Edempänä sanassa

Ainoa muoto, joka ansaitsee mainitsemista, on uupunowi s. 38, jossa e seuraavan labiaalisen vaikutuksesta on muuttunut o:ksi. - e:n labialisoitumista verbin preesensin singulaarin 3:n persoonan päätteessä tavataan länsimurteissa ainakin Etelä-Pohjanmaalla (Laurosela, main. teos, Vokaalit s. 26 seur.)

Vokaalit sanan lopussa

Loppuvokaalin heittymisestä tavataan yksi esimerkki: Joss´ s. 12.

i-loppuiset diftongit

Tavataan esimerkkiä (esimerkkejä) sekä i:n säilymisestä että kadosta:

1. -oi-loppuiset substantiivit

i kadonneena: lalolassa s. 18, lallo s. 28.

2. Verbien imperfektimuodot

i on useimmissa esimerkeissä säilyneenä: kaswoi s. 3, ladoit s. 7, kannoit s. 20, sanoi s. 30, kadonnut kaksi kertaa: kaswo ss. 5, 6.

3. Nominien esimerkissä on i kadonneena: Paikolle s. 11.

NELJÄS JA VIIDES TOISINTO

Neljäs ja viides toisinto ovat sekä sisällyksensä että kielimuotonsa puolesta siksi lähellä toisi-aan, että olen mielestäni sopivimmin käsitellyt niitä samassa yhteydessä.

Ortografia

Vokaalit

Lyhyet vokaalit

a

a:n merkinä esiintyy IV:ssä toisinnossa kerran poikkeuksellisesti aa: ottaa s. 14 (V:n toisinnon vastaavassa säkeessä 4: ota).

u

u:ta on IV:ssä toisinnossa edempänä sanassa kaksi kertaa merkitty o:lla: kuhon ss. 16, 20.

ä

Väärinkirjoitukseen perustunee a ä:n merkinä seur. sanoissa: härjat IV, 14, Al' V, 7, Mina V, 14. Samoin kirjoitusvirhe on: seisattwat pro: seisattawat V, 8.

ö

ö:tä on edempänä sanassa merkitty o:lla IV:n toisinnon muodossa tehtäkon s. 21.

i

i:n merkinä on V:ssä toisinnossa kerran poikkeuksellisesti ij: ijkän s. 5 (vrt. IV, 15: ikän).

Pitkät vokaalit

Sanan ensi tavussa on pitkien vokaalien merkintä yleensä sama kuin nykyäänkin. IV:ssä toisinnossa on pitkää vokaalia merkitty yhdellä vokaalimerkillä sanoissa tranisax s. 23, uni s. 24. Vielä huomattakoon ij pitkän i:n merkinä: ?ijhen V, 9. Edempänä sanassa ovat pitkät vokaalit aina merkityt yhdellä vokaalimerkillä, esim. jälle IV, 4, Kaunin IV, 7, tehtäkon IV, 17 ja V, 11, wapana V, 7.

Diftongit

Diftongin jälkikomponenttia i:tä on kieltosanassa ei merkitty poikkeuksellisesti kerran j:llä: ej IV, 4, kerran ij:llä: eij V, 5.

Konsonantit

Lyhyet konsonantit

k

k:n merkinä on IV:ssä toisinnossa säännöllisesti k, esim. Kyll s. 3, Kalkin s. 7, taka s. 10. Poikkeuksellisesti on k:ta merkitty c:llä (takavokaalin edellä) sanassa piskun s. 9, ja ch:lla vie-raskielisessä nimessä Henrich s. 1. - V:ssä toisinnossa on k:n merkinä etuvokaalin edellä k, takavokaalin edellä c, esim. ijkän s. 5, Kirco coconans coottacon s. 13.

t

t:tä on n:n ja l:n jäljessä aina merkitty d:llä, esim. monda IV, 14, lumelda IV, 12 ja V, 2, pan-dakohon V, 14. Vielä tavataan vokaalien välisen t:n merkinä yhdessä sanassa tt: ottaa IV, 14.

p

p:n merkinä esiintyy kerran b ruotsalaisessa nimessä Benti IV, 31.

d

d:n merkinä on d: ladost s. 28.

?

? :tä on merkitty tz:lla: ruotzi IV, 23, V:stä toisinnosta ei ole esimerkkiä (esimerkkejä).

s

Sanan alussa ja sisässä merkitään s:ää säännöllisesti pitkällä ? :llä, esim. en?i?t IV, 14 ja V, 8, ?ilki ?äckin IV, 13, ?ilki ?äckihin V, 3, ?ei?attawat IV, 16, 18 ja V, 8. Muutamia kertoja tavataan myös lyhyt s: seisattawat IV, 20, Suomen IV, 2, Sijhen V, 9. - Sanan lopussa on s:n merkinä aina lyhyt s, esim. ickes IV, 15, ickes V, 5, pai?kais IV, 27, coconans V, 13. Ainoa poikkeus on Laakari? IV, 30.

l

Vokaalienvälistä l:ää on IV:ssä toisinnossa kahdessa sanassa merkitty ll:llä: oll(e) s. 15, olli s. 23.

j

j:n merkinä on likvidan jäljessä kaksi kertaa i: velien IV, 1, häriät V, 4 (IV, 14: härjät).

v

v:tä merkitään säännöllisesti kaksinkertaisella w:llä, esim. ?ei?attawat IV, 16, 18; V, 8. Ainoa poikkeus on: velien IV, 1.

Geminaattakonsonantit

kk

kk:n merkinä on kummassakin toisinnossa säännöllisesti ck, esim. ickes IV, 5, kircko IV, 21, ?ilki ?äckin V, 3, rakettackon V, 9. Poikkeuksellisesti on kk:ta merkitty k:lla sanassa silkki: ?ilki ?äckin IV, 13, ?ilki ?äckihin V, 3, nähtävästi ruotsalaisen originaalin (silki) kirjoitustapaan nojautuen, edelleen c:llä (takavokaalin edellä) sanassa Kirco V, 13.

tt

tt:n merkinä on l:n ja n:n jäljessä t: pilti IV, 9, piltin V, 1, olta IV, 26, Benti IV, 31.

nn

nn:ää merkitään 1) nn:llä: tapettannen IV, 11, Colmannen V, 12, 2) ñ:llä IV:ssä toisinnossa: meñy s. 3, eñen s. 45, kolmañen s. 20, 3) n:llä IV:n toisinnon muodoissa tynyríst s. 26, palainut s. 5, häwene s. 8.

Äännehistoriaa

Klusiilit

Lyhyet sanansisäiset klusiilit

Sanansisäisten yksinäisklusiilien gemineerautumisesta tavataan tekstissämme muutama esi-merkki: ickes IV, 15, leippä IV, 24, rakettackon V, 9. Tavallisempi on kuitenkin yksinäisklu-siili, esim. taka IV, 10, tehtäkön IV, 17 ja V, 11, ices V, 5.

Nykykielessä tavataan tällaista al-kuusomalaisiin kvantiteettisuhteihin perustuvaa konsonanttien kahdistumista hyvin monissa murteissa: useimmissa koskee kahdistuminen kaikkia lyhyitä konsonantteja (konsonantteja); lounaismurteissa rajoittuu gemineeraus klusiileihin (ja s:ään) kuten tekstissämmekin.

t sanan lopussa

Aktiivin II:n partisipin singulaarin nominatiivimuodoissa on loppu-t IV:ssä toisinnossa (V:stä toisinnosta ei ole tähän kuuluvia esimerkkejä (esimerkkejä)) kadonneena: meñy s. 3, tullu s. 4, ollu s. 15; t:n säilymisestä on myös yksi esimerkki: palainut s. 5. - Nykykielessä on loppu-t aktiivin II:n partisipin nominatiivimuodoissa kadonneena koko länsisuomessa; aikaisemmin on kato tapahtunut lounaistuomessa (jo Agricolalla esiintyy useita t:ttömiä muotoja) ja yllä-lueteltuja katotapauksia voimmekin pitää lounaismurteisiin viittaavina. Sen sijaan edustavat Surmarunon ensimmäinen ja toinen toisinto varmaankin länsimurteiden vanhempaa äännekantaa, niissä kun loppu-t aktiivin II:n partisipin nominatiivimuodoissa aina on säilyneenä.

Lounaistuomalainen on myös muoto häjy IV, 8, jossa t on kadonneena pluraalin nominatiivi-muodossa. Tämä katotapaus on kuitenkin aivan yksinäinen, säännöllisiä ovat sellaiset muodot kuin esim. härjät IV, 14, häriät V, 4.

Spirantit

?, d, ?

Korollisen tavun jäljessä tavua alottamassa

?

?:stä on vain kaksi esimerkkiä, joissa sen edustajana (likvidan jäljessä ä:n seurattessa) on j: härjät IV, 14, häriät V, 4.

d

Ainoassa tähän kuuluvassa esimerkissä on d säilyneenä: ladost s. 28.

Spirantit tavun lopussa

ds > ??

Tästäkin vain yksi esimerkki: ruotzi IV, 23, missä tz tarkoittaa ?-ääntämistä.

Spirantit s ja h

s

Inessiivin päätte on kummassakin toisinnossa aina yksinäis-s:llinen s(a), esim. ickes IV, 15, ices V, 5, täsä IV, 23, cusa V, 10, 12.

h

Vokaalienvälinen korottoman tavun jälkeinen h on säännöllisesti kadonneena, esim. kaunin IV, 7, keihäs IV, 31, ices V, 5; ?ilki ?äckin IV, 13; tehtäkön IV, 19 ja V, 11, pandakon IV, 22, coottacon V, 13. Yhden ainoan kerran on h säilyneenä: ?ilki ?äckihin V, 3. Omituinen on h:n esiintyminen sanassa piscuhuni V, 1, missä se ei voi olla alkuperäinen. Samallaista h:n käyttöä tapasimme II:ssa toisinnossa, ks. siv. 63.

h:n metateesista tavataan yksi esimerkki V:ssä toisinnossa: erhetyxist s. 7.

ht > tt edempänä sanassa. Tästä vain lounaistuomessa tapahtuneesta äännekehityksestä tava-taan kummassakin toisinnossa esimerkkiä (esimerkkejä): ?ei?attawat IV, 16, 18, seisattawat IV, 20, ?ei?att(a)wat V, 8.

Nasaalit ja likvidat

ns > s

Äänteenmuutoksesta ns > s 3:nnen persoonan possessiivisuffiksissa tavataan IV:ssä toisinnossa kolme esimerkkiä: Laakaris s. 30, keihäs s. 31, otas s. 32. Äännekehitys ns > s on sekin suoritettu vain lounaismurteissa.

nn, ll, mm, rr

Useissa suomen murteissa ovat kahdenneet ll, nn, mm, rr pääkorollisen pitkän ja korottoman tavun jäljessä lyhenneet; esimerkkejä tästä olemme tavanneet jo I:ssä ja II:ssa toisinnossa. Neljännessä ja viidennessä toisinnossa ovat nn ja ll (mm:stä ja rr:stä ei ole esimerkkiä (esi-merkkejä)) yleensä merkityt säilyneiksi; lyhentymisestä (nn:n) on vain kaksi esimerkkiä: pa-lainut IV, 5, häwene IV, 8.

n sanan lopussa

Sanan loppu-n:n kadosta on IV:ssä toisinnossa muutamia esimerkkejä (muutama esimerkki): jälle s. 4, liha (genetiivi) s. 6, Minu s. 9, ruotzi (genet.) s. 23, uni (genet.) s. 24. - n:n katoon viittaa myös muoto kutei s. 15, joka alkuaan on yhdistynyt

sanoista ku(i)n + ei. (tarkastajan kaksi pystyviivaa ja pukki marginaalissa osoittanevat hänen olleen toista mieltä.) - Loun.murt. äännehistoriassa mainitsee Ojansuu Rauman murteesta muodot kone ja kote.

Puolivokaalit

i likvidan jäljessä

i näyttäisi likvidan jäljessä vokaalintuneen sanoissa velien IV, 1, häriät V, 4. Samallaisia esi-merkkiä (esimerkkejä) tapasimme I:ssä toisinnossa, ks. siv. 31.

Geminaatta-ii

Geminaatta-ii:n lyhenemisestä on IV:ssä toisinnossa yksi esimerkki sanassa häjy s. 8. Saman muodon olemme tavanneet jo II:ssä toisinnossa, ks. siv. 67 seur.

Vokaalit

Ensi tavussa

Mainitsemisen arvoinen on vain lyhyen vokaalin esiintyminen sanassa ?ihen IV, 17, 19, 21. V:ssä toisinnossa tavataan sana pitkävokaalisena: Sijhen s. 9.

Edempänä sanassa

Ortografisessa osassa on jo mainittu, että pitkät vokaalit ensi tavua edempänä aina ovat merki-tyt vokaalimerkillä. Kun lounaismurteissa, joiden äännekannalla näiden toisintojen kielimuoto yleensä on, pitkät vokaalit edempänä sanassa aina ovat lyhenneet, on hyvin todennäköistä, että yhden vokaalimerkin käyttö tässä perustuu myös lyhyen vokaalin ääntämiseen.

Vokaalit sanan lopussa

Loppuheitto

Neljännän ja viidennen toisinnon lounaissuomalaisuuteen viittaa ehkä selvimmin loppuheit-toisten muotojen runsas esiintyminen. Luettelen seuraavassa tähän kuuluvat esimerkit eri ryhmissään.

1. Nominien sijamuodot.

a. nominatiivi: trani sax IV, 23, Jotc' V, 15, Cappel V, 11 (sen sijaan Kappeli IV, 19).

b. essiivi: ikän IV, 15, ijkän V, 5.

c. partitiivi: heit' V, 7.

d. elatiivi: tynyrst IV, 26, ladost IV, 28, erhetyxist V, 7.

e. inessiivi: ickes IV, 15, ikes V, 5.

f. ablatiivi: pääld IV, 24.

g. allatiivi: sisäll IV, 22, tapill IV, 27.

2. Possessiivisuffiksit.

a. Singul. 1:nen pers.: velien IV, 1, piscun IV, 9, luun IV, 12 (V, 2: luuni), piltin V, 1.

b. Sing. 3:s persoona: Laakaris IV, 30, keihäs IV, 31, otas IV, 32.

c. Plur. 1:nen persoona: Jumalam IV, 6.

3. Verbien persoonapäätteet.

a. kontraktiverbien imperf.(-)muodot: paiskais IV, 6.

b. imperatiivin sg. 2:nen persoona: Ot' V, 2, An' V, 6, Äl V, 7.

c. verbien kielteiset muodot: oll IV, 15.

4. Adverbit ja erinäiset liitteet: ensist IV, 16, V, 12, Eiköst IV, 8, Cuhung' V, 8.

5. Yksityiset sanat: Kyll IV, 3, Sin IV, 3, Mutt IV, 4, sitt V, 4.

i-loppuiset diftongit

i-loppuisen diftongin jälkikomponentti esiintyy sekä säilyneenä että kadonneena. Tähän kuu-luvat esimerkit ovat seuraavat:

1. -inen-loppuiset substantiivit ja adjektiivit. Ainoa esimerkki on wähäset IV, 14 ~ wähäiset V, 4.

2. -oi-loppuiset substantiivit ja adjektiivit i kadonneena: i?on IV, 32.

3. -aia-, -ait-vartalaiset verbit i säilyneenä: palainut IV, 5, paiskais IV, 27.

4. -oitta-loppuiset verbit i kadonneena: o?otan IV, 6.

LIITE 1

Mitä voimme Surmarunon meille säilyneiden toisintojen johdolla sanoa sen alkumuodosta?

Surmarunon alkumuodosta ei runon verrattain myöhäisten, eri aikoina ja eri paikoilla tehtyjen kirjaanpanojen johdolla voine ehdottomalla varmuudella vallankaan paljo sanoa; aikojen ku-luessa oli runo ehtinyt olla suurien vaihtelujen ja muutosten alaisena, ennen kuin se vuoden 1700:n vaiheilla tuli muistiinpanuksi: eri paikkakunnilla oli se kehittynyt eri suuntiin, saanut uusia lisäpiirteitä, tällöin todistettavasti myös muista runoista lainaamalla, samalla kuin sen omia säkeitä oli unohtunut ja karissut pois, niin että täten muodostuneet toisinnot varmaankin ovat yhtä kaukana runon alkumuodosta kuin toisistaankin. Mutta jos emme voikaan Surmaru-non ensimmäisestä alkumuodosta juuri paljon tietää, niin voimme sen sijaan melko suurella to-dennäköisyydellä tehdä päätelmiä siitä, mitenkä paljon runossa on omaa, sen yhteydessä syn-tyntä, mitenkä paljo muista kansanrunoista lainattua ja samalla siis myös saada jos kohtakin hämärän käsityksen runon varhaisemmasta muodosta. Tältä kannalta onkin Surmarunoa jo jonkun verran tutkittu; ennen muuta ansaitsee huomiota prof. Kaarlo Krohnin aiemmin mai-nittu tutkielma Surmarunosta Kantelettaren tutkimusten ensimmäisessä osassa, missä hän on esittänyt joukon Surmarunon säkeitä, joilla on vastineensa muissa kansanrunoissamme, osot-taen samalla että Surmaruno useissa tapauksissa on ollut lainanottajana.

Voimme vielä toisellakin tavalla tehdä johtopäätöksiä Surmarunon säkeiden varhemmuudesta tai myöhemmyydestä, nim. vertailemalla runon eri toisintoja toisiinsa: samojen säkeiden esiintyminen yhtäläisesti useammassa toisinnossa edellyttää luonnollisesti sitä, että säkeet ovat runossa jos ei aivan alkuperäiset niin ainakin sangen varhaiset.

Seuraavassa olenkin etupäässä juuri toisinnossamme tavattavien yhteisten säkeiden johdolla, samalla kuitenkin myös ottaen huomioon ne tulokset, joihin tutkimus on tullut tehdessään vertailuja Surmarunon ja muiden kansanrunojemme välillä, koittanut (koettanut) etsiä runosta sen varhempia, alkuperäisempiä piirteitä.

Surmarunon alkusäkeet, jotka lyhyesti tutustuttavat meidät runon kahteen päähenkilöön, ku-ningas Eerikkiin ja "Hämeen Heinirikkiin", ovat kolmessa ensimmäisessä toisinnossa (I, 1-5, II, 1-12, III, 1-8) hyvin samansuuntaiset, mistä voimme päätellä, että ne on runossa jo hyvin var-hain, jos ei ehkä alkuperin (alun perin) tavattu. Kuitenkaan eivät nämä säkeet ole Surmavir-ressä aivan itsenäisesti muodostuneet, vaan on runo lainannut säkeitä eräästä toisesta kansan-runosta, nim. Untamon ja Kalervon runosta. Ensiksikin ovat Surmarunon I:n toisinnon säkeet 1-3:

"Kasvoi ennen kaksi lasta / Toinen kasvoi kaalimaassa / Toinen Ruotsissa yleni"

muodostuneet - kuten prof. Setälä on osottanut suoraan Untamon ja Kalervon runon al-kusäkeistä:

"Syntyi kaksi poikalasta / Toinen kasvoi Kaarastossa/Karjalassa / Toinen Unnossa / Suo-messa yleni

ja samat Untamon ja Kalervon runon säkeet tapaamme melkein muuttumattomina Surma-runon III:ssa toisinnossa ss. 2-4:

"Toinen kasvoi kaupungissa / Toinen Suomessa sikisi."

Edelleen on saman toisinnon seuraavilla säkeillä 5-8:

"Joka kasvoi kaupungissa Joka Suomessa sikisi

kasvoi kananmunilla Suomen suurilla härillä"

osotettu olevan näennäinen vastineensa Kullervorunoissa:

"Unto Suomessa yleni Kauko kasvoi Kaarastossa

Söi Suomen sianlihoja Kaaraston kananmunilla"

ja toinenkin toisinto, jonka alkusäkeet kuitenkin ovat sangen itsenäisesti muodostuneet, näyt-täisi käyttäneen Untamon ja Kalervon runoa mallinaan. Siinäkin kerrotaan aivan samoinkuin Untamon ja Kalervon runossa kahden lapsen kasvamisesta eri paikoilla, joskin toisinto, näh-tävästi myöhemmän kehityksen tuloksena, on joutunut hyvin kauas esikuvastaan. Todennä-köistä on, että Surmarunon ja Untamon ja Kalervon runon alkusäkeet ovat olleet jo ennen kuin runot ollenkaan joutuivat kosketuksiin, hyvin samansuuntaiset, jolloinka niiden välinen vuorovaikutus, tapahtuipa se kumpaan suuntaan tahansa, on helposti ymmärrettävissä. Toinen mahdollisuus on, että Surmavirren runoilija on tuntenut Untamon ja Kalervon runon ja sen mukaan muodostanut runonsa alkusäkeet.

Ylläkäsitellyn, lyhyen johdatuksen jälkeen siirrytään runossa suoraan asiaan, Henrikin lähtöön "maita ristimähän". Aluksi pitävät kolme ensimmäistä toisintoa tässäkin hyvin tarkoin yhtä. I:ssä ja II:ssa toisinnossa kehoittaa Henrik "veljeään" Eerikkiä:

I, ss. 8-10 II, 15-17

"Lähkäm maita ristimähän "Läkkämme Hämehe maallen Maillen ristimättömillen Maillen ristimättömillen Paikoillen papittomillen" Paikoillen papittomillen."

Kolmannessa toisinnossa tavataan sama kehoitus, vaikkakaan ei tarkemmin mainita, kumpi sen tekee:

"Sanoi toinen toisellensa Lökkämästä lähi maille Paikoille papittomille" ss. 9-12.

Prof. Krohn on huomauttanut, että säepari "Paikoille papittomille / Maille ristimättömille" esiintyy, paitsi näissä

Surmarunon toisinnossa, myös Vienan läänin Sampo-jaksossa ja useissa loitsuissa ja olettaa, että säkeet olisivat

Surmarunossakin - kuten varmasti Sampo-jaksossa - loitsurunoista lainatut. Mielestäni ovat nämä säkeet Surmarunossa kuitenkin siksi luonnolliset, ettei lainaa tarvitse olettaa.

Toisen toisinnon tämän jälkeen seuraava säepari s. 18-19:

"Kivikirkkoja teettämähän / Kappelita rakennuttamahan" tavataan vain tässä toisin-nossa ja lieneekin se myöhemmin

syntynyt. Jos vertaamme sitä saman toisinnon myöhempiin säkeisiin 125-128: "Siihen kirkko tehtäköhön / Kappeli

rakettakohon" ovat nämä säeparit siksi samallaiset, että niitä tuskin voi erottaa toisistaan. Nähtävästi onkin edellinen

suoraan jälkim-äisestä muodostettu.

Vielä tavataan III:ssa toisinnossa säepari: "Joss' on lapset ristimättä / Vaimot kirkkoon otta-matta" ss. 12-13, joille ei

muissa toisinnossa ole mitään vastinetta. Säkeet tuntuvat hyvin tässä yhteydessä syntyneiltä.

Eerikin vastaus Henrikin yllä käsiteltyyn kehoitukseen on kehittynyt aivan eri suuntiin toiselta puolen I:ssä, toiselta puolen

II:ssa ja IV:ssä toisinnossa, josta viimeksimainitusta tavataan Ee-rikin vastaus, joskin edellä käynyt Henrikin kehoitus

puuttuu. Yhteistä kaikille kolmelle toi-sinnolle on vain se, että Eerik epäilee aiotulle matkalle lähteä, syy epäroimiseen

sen sijaan on eri toisinnossa eri tavalla esitetty. Tarkastakaamme ensin Eerikin vastausta II:ssa ja IV:ssä toisinnossa,

joissa se on hyvin samansuuntainen:

II, ss. 22-25 IV, ss. 1-5

"Veikkoseni vaimon poika "Minun veljeni Henrik

Älä mene maalle Suomen

Paljon on sinne mennehitä Kyll sinn' on monta mennyt

Ei paljon palannehita Mut' ei ole paljo tullut

Enämpi evännehitä" Eikä paljon palainnut".

Nämä säkeet eivät ensiksikään tähän ollenkaan sovi, joten jo sillä perustuksella (nyk. perus-teella) voisimme olettaa ne muualta lainatuiksi. Varmaksi tulee tämä olettamuksemme, kun tapaamme samoja säkeitä - kuten prof. Krohn on huomauttanut - loitsurunoissa, esim. eräässä sotarukouksessa Kajaanin puolella:

"Varjele vaka jumala Äiä on sinne mennehiä sorkista sotahevosten Ei paljo palannehia",

edelleen Väinämöisen Tuonelassa käynnin yhteydessä Vuokkiniemellä:

Äiä on sinne mennehiä / Ei paljo palannehia".

Jos nyt vuorostaan katsomme vastaavia säkeitä I:ssä toisinnossa, lausuu Eerik tässä epäilyk-sensä seuraavin sanoin:

"Ent' on järvet jäätämättä / Sulan on joki kovero" ss. 13-14.

Varmaankin on meillä tässä Eerikin alkuperäinen vastaus. Tosin on "joki kovero" osoitettu eräässä toisessakin runossa,

nim. muutamassa Untamon ja Kalervon runon Inkerissä kirjaan-pannussa toisinnossa, jossa kerrotaan miten Tuurista

tuleva poika näkee tytön "Polvelta joen kovveran", mutta tänne on tämä "joki kovero" varmaankin Surmarunosta lainattu.

Jos nim. katsomme Henrikin vuorostaan Eerikille antamaa vastausta

"Kyllä me kiärräm Kiulon järven / Ympäri joki koveron",

saa "joki kovero" tässä Köyliönjärven kertosanana niin luonnollisen selityksen (joki kovero = Köyliön joki, ks. Sanaluettelo), että sen alkuperäisyys Surmarunossa tuskin saattaa olla epäilyksenalainen.

Toisessa ja neljännessä toisinnossa on tämän Henrikin vastauksen luonnollisesti täytynyt ke-hittyä eri suuntaan kuin I:ssä. Toisessa toisinnossa on tästä seuraavat säkeet ss. 26-29:

"Toki lähden en tottele Maan kuningas kaattanehen Ja minä tapettanehen Toinen jäänevi jällell".

Koska nämä säkeet ovat vastauksena Eerikin varoitukseen, jonka jo näimme lainatuksi, on niitäkin pidettävä myöhempisyntyisinä. Se onkin helppo nähdä. Ensimmäisen säkeen "Toki lähden en tottele" tunnemme Kalevalasta ja seuraavan säkeen "Jos minä tapettanehen" tapaamme alkuperäisessä paikassaan Henrikin keskustelussa palvelijansa kanssa vähä ennen kuolemaansa (I, 82, III, 33, IV, 11), mistä se varmaan on tänne siirtynyt. Jällellä oleva säepari "Maan kuningas kaattanehen / Toinen jäänevi jällell"

ei ollenkaan sovi Henrikin suuhun, kaikista vähimmin, kun "maan kuningas" ei koko matkalle lähtenyt.

Mitä taas tulee neljännessä toisinnon vastaaviin säkeisiin 6-8:

"Osotan lihan Jumalam' / Näytän kalkin kauniin / Eiköst' he hävenne häijyt",

niin tuntuvat ne hyvin Surmarunon yhteydessä syntyneiltä, vaikkakaan eivät - olettaen että yl-läesitetty pitää paikkansa - voi olla tässä alkuperäiset, koska ne tuntuvat edellyttävän edellä-käyvää Eerikin varoitusta, jonka jo otaksuimme myöhäsyntyiseksi.

Tähän katkeaa kaikissa toisinoissa Henrikin ja Eerikin välinen keskustelu; lopputuloksena on, että Henrik lähtee matkalle seuralaisenaan palvelijansa. Eerikistä ei tämän jälkeen enää mitään puhuta, eikä hän luonnollisesti matkalle lähtenytäkään. Ensimmäinen toisinto tosin näennäisesti puhuu tätä vastaan. Siinä nim. kerrotaan, miten kahden päivän yhtämittaisen ajon perästä

"Sanoi Erick kuningas / Henrikillen veljellensä / Jo tässä tulepi nälkä" j.n.e. ss. 27-29,

joten Eerik tästä päättäen olisi Henrikin seuralaisena matkalla. Ei ole kuitenkaan mikään vai-keus huomata, että Eerik on tässä alkuperäisemmän palvelijan tilalla: säkeet 27-28 ovat nim. aivan samat kuin ylempänä ss. 11-12, jotka ovat tähän siirtyneet. Myöhemmin mainitaankin Henrikin seuralaisena "palvelija uskollinen" (ss. 71-72), kuten II:ssa toisinnossa alun pitäen.

Henrik(-)piispa alkaa nyt valmistautua matkalle ja kehoittaa palvelijaansa valjastamaan hevo-sen. Tämä kehoitus tavataan vain I:ssä ja II:ssa toisinnossa (I, ss. 18-23, II, ss. 30-47), jälki-mäisessä siis koko lailla laajemmin esitettyinä. Muutamat yhteiset säkeet osottavat, että, ettei tämä kohta runossa ainakaan kokonaan ole myöhäinen, joskin todennäköisesti säkeitä siihen on lainattu vieraistakin runoista. Yhteisiä säkeitä on vain kolme:

I II, ss. 35-37

s. 20 "Pane korjut kohdallensa" "Pane korja kohdallensa s. 23 "Perällensä pienet kirjat" Perällensä pieni kirja s. 11 "Anturoillensa avarat" Anturoillensa aseta".

Muutamille säkeille olen löytänyt vastineen Kalevalassa, niinpä vastaa I:n toisinnon säettä 17: "Pane varsat valjaihisin" Kalevalassa (XII, s. 300): "Pisti varsat valjahisin"

ja saman toisinnon seuraava säe "Suvikunnat suitsi suuhun" tavataan Kalevalassa muodossa "Suvikunnan suitset suuhun" (XXXIX, s. 144), edelleen esiintyy II:n toisinnon säe 46: "Harjallen hyvän hevoisen" sellaisenaan Kalevalassa, XIV, s. 321-

Nyt seuraa runossa kuvaus Henrikin ajelusta, josta I:ssä toisinnossa kerrotaan" ss. 24-26:

"He kohta ajamahan läksit / Ajoit niin päivää keväistä / Kaksi yhtä järjestänsän"

Omituiselta tuntuu, että tässä puhutaan "päivästä keväisestä", vaikka Henrikin surman ajattel-tiin tapahtuneen talvella (vrt. ss. 13-14) ja hänen nimenomaan mainitaan ajavan reellä. Vä-hemmän uskottavaa myös on, että matkailijat vasta kahden päivän yhtämittaisen ajon perästä tuntevat nälkää. Nämä epäjohdonmukaisuudet selittynevät paraiten siten, että otaksuimme sä-keet muualta lainatuiksi. Tämän puolesta puhuu sekin, että niillä ei ole mitään vastinetta II:ssa toisinnossa. Epätietoista on, onko II:n toisinnonkaan laaja kuvaus Henrikin ajelusta, käsittäen säkeet 48-59, Surmarunossa alkuperäinen. Prof. Krohn on verrannut tätä piispa Henrikin ajelua sulhasen ajon esitykseen Venäjän Karjalan häärinoissa, myöntäen kuitenkin, että yhtäläisyys on siksi vähäinen, ettei todellista yhteyttä voi olettaa. Toisessa toisinnossa seuraa nyt palvelijan suuhun sovitettu säe: "Jo minun tulepi nälkä" s. 64, mikä tavataan I:ssä toisinnossa muodossa "Jo tässä tulepi nälkä" s. 29, vaikkakin sen siellä lausuu Eerik-kuningas, ollen hän tässä, kuten ennen on huomautettu, alkuperäisemmän palve-lijan tilalla. Henrikin vastaus on kummassakin toisinnossa hyvin samallinen. II:ssa toisinnossa on tässä säkeet 64-65:

"Jo pian taloi tulepi / Lallola takaa lähden",

joita ensimmäisessä toisinnossa vastaavat säkeet 32-33:

"On Lalli lahden takana / Hyvä neuvo niemen pääs".

Toisinnon seuraaville säkeille

"Siinä me syömme, siinä me juomma / Siinä purtua pidämme",

joita kaikkiaan esiintyvät neljään kertaan, nim. jo aikaisemmin ss. 47-48 ja 55-56, ei II:ssa toisinnossa ole mitään vastinetta.

Runon juonelle niin tärkeä vierailu Lallolassa on ainakin osittain säilynyt neljässä (I-IV) toi-sinnossa. Suurin piirtein katsoen pitävät toisinnot sangen tarkoin yhtä, samalla uskollisesti seuraten legendan kertomusta. Monissa yksityiskohdissa eroavat toisinnot sen sijaan huomattavasti toisistaan. Ensiksikin löytyy II:ssa toisinnossa vain Henrikin kehoitus palvelijalleen ot-tamaan ruokavaroja, mutta itse ryöstön kuvaus puuttuu, I:ssä ja III:ssa toisinnossa sen sijaan tavataan kuvaus ryöstöstä, mutta Henrikin kehoitus puuttuu. Kun sekä Henrikin ryöstön ke-hoituksesta että itse ryöstöstä esiintyvät aivan samat säkeet (edellisessä vain verbi imperatii-vissa, jälkimmäisessä imperfektissä), ei näiden tarvitse molempain olla runossa alkuperin (alun perin) löytynyt, vaan toinen on voinut kehittyä toisista. Voisi hyvin ajatella, että runossa on alkuun löytynyt vain piispa Henrikin kehoitus ruokavarojen ryöstöön, tämä riitti jo osot-tamaan sen mikä tässä oli tärkeintä, nim. että Henrik otti vain mitä hän sillä hetkellä välttä-mättömästi tarvitsi ja ennen kaikkea, että hän

jätti maksun ottamastaan, aivan samoin kuin ai-emmin runossa ei kuvattu hevosen valjastamista, vaan annettiin Henrikin käskystä palvelijalleen käydä ilmi, miten hänen korjansa oli kirjaeltu ja hevosesen lihava ja hyvin hoidettu.

Jos edelleen vertaamme runon toisintoja toisiinsa, huomaamme I:ssä toisinnossa säkeet 37-39

"Kerttu kelvotoin emäntä / Suitsi suuta kunnotointa / Keitti kieltä kelvotointa",

joille ei muissa toisunnoissa tavata mitään vastinetta ja jotka muutenkin ovat omituisella pai-kalla: Henrikhän on juur'ikään saapunut Lallolaan, joten emännällä ei ole mitään syytä häntä soimata. Mahdollisesti voisi tässä ajatella, että edeltä olisi unohtunut Henrikin palvelijalleen antama kehoitus ryöstöön, jolloin Kertulla todellakin olisi jotain aihetta "suun suitsemiseen". Luultavampaa kuitenkin on, että nämä säkeet ovat tässä myöhäsyntyiset, verrattakoon niihin edempänä runossa tavattavia säkeitä 51-53:

"Tuoi Lallin paha emäntä / Suitsi suuta kunnotointa / Keitti kieltä kelvotointa",

missä emännän panettelu on alkuperäisessä paikassaan ryöstökuvauksen jäljessä. Varmaankin ovat ss. 37-39 täältä lainatut.

Henrikin lähtiessä Lallolasta huutaa Lallin emäntä hänelle seuraavan uhkauksen (II, ss. 76-79):

"Lahka Lallo kotihin saapi Vielä päänsi päristelevi Vielä se luunsi luistelepi Suonensi sirottelepi".

Tämä uhkaus tavataan vain toisessa toisinnossa, mutta voi se silti olla runossa alkuperäinen. Samoja säkeitä tavataan vielä edempänä runossa s. 116-117:

"Kuhunka luuni lentelepi / Suoneni sirottelepi",

mutta nähtävästi juuri emännän uhkauksesta lainattuina.

Heti Henrikin lähdeyttä saapuu Lalli kotiin:

I, s. 30 II "Tuli Lalli kotiansa" "Lalloi kuin tuli kotihin",

minkä jälkeen runossa seuraa Lallin emännän vääristely kuvaus Henrikin vierailusta. Tässä uusiintuvat taas samat säkeet kuin edelläkäyvässä ryöstön kuvauksessa, erona on vain se, että Lallin emäntä kertoo Henrikin heittäneen ei enää "penningit", vaan santaa, tuhkia tai lastuja ottamiensa ruokavarojen tilalle.

Yhteistä II:lle ja III:lle toisinnolle on Henrikin nimittäminen "Ruoka-Ruotsiksi", "Syömä-Saksaksi". Alkuaan sama nimitys lienee myös IV:n toisinnon "Ruotsin traanisaksa" (s. 23). Panettelijana on I:ssä ja II:ssa toisinnossa Lallin emäntä, joka tässä lieneekin alkuperäinen, III:ssa toisinnossa taas "laiskat lapset, walskit waimot". IV:ssä toisinnossa ei panettelijaa ole nimetty.

Emännän panettelua seuraa II:ssa, III:ssa ja IV:ssä toisinnossa suoraan Lallin lähtö Henrikkiä takaa ajamaan; I:ssä toisinnossa käy tämän edellä "paimenen patsahalta" emännälle lausumat sanat s. 64-65:

"Jo vainen valehteletkin / Älä vainen uskokana".

Mahdollisesti on tämä paimenen esiintyminen kuitenkin jostain muusta runosta lainattu. Sä-keen "Jo vainen valehteletkin" tapaamme useampaan kertaan Kalevalassa, esim. XV, ss. 74, 94.

Takaa-ajajana on kolmessa ensimmäisessä toisinnossa Lalli yksinään:

I, s. 65-68 II, s. 94-95 III, s. 29-30

Lalli se pahatapainen

Sekä myös pahasukuinen

Otti Lalli lakkarinsa "Sivui Lalloi lahtarinsa "Saipa Lalli laapurinsa

Piru pitkän keihähänsän" Piilun pitkän kirvehensä" Piru pitkän keihähänsä"

Neljännessä toisinnossa s. 30-32 sen sijaan on Lallilla seuralaisinaan veljensä Pentti ja Ouleva:

"Lalli otti laakarit / Pentti pitkän keihän / Ouleva ison otas".

Varmaankin on Lalli alkuaan ollut yksin takaa-ajajana. Ensimmäisen ja kolmannen toisinnon merkityksettömästä kertosaakeesta "Piru pitkän keihähänsä" on helposti voinut kehittyä "Pentti pitkän keihäs"; melkeinpä suuremman muutoksen alaisena on sama säe ollut II:ssa toisinnossa, jossa se esiintyy muodossa "Piilun pitkän kirvehensä".

Että keihäs on tässä alkuperäinen, näemme saman II:n toisinnon säkeestä 107: "Pitkä keihäs kainalossa". Lallin takaa-ajo on ensimmäisessä toisinnossa kuitattu s. 70 yhdellä kuivalla sä-keellä: "Ajo se herraa takaa", toisessa toisinnossa tavataan vastaavalla kohdalla laaja kuvaus Lallin hiihdosta, käsittäen säkeet 96-103. Ettei tämä Lallin hiihdon kuvaus ainakaan kokonaan ole Surmarunon omilla säkeillä muodostunut, sen näemme siitä, että samoja säkeitä tavataan muissa kansanrunoissamme. Ensiksikin on, kuten prof. Krohn on huomauttanut, Surmarunon säkeillä 96-99:

"Lykkäsi lylyn lumehen Syöksi kalhun kaljamaallen Kuin oli vuoltu vuoleskeltu Kuin on talvisin jänösen"

vastineensa parissa Venäjän Karjalan hirvenhiihtorunossa:

"Lykkäsi lylyn lumelle "Lykkäsi lylyn lumelle Kuin on voina vuolakkeena Solahutti suopetäjän Komtos (?) kalhunsä sivulle Kuin on ruskean reposen Kuin on kiitävän havukan" Eli valkean jänösen".

Edelleen vastaa Surmarunon säkeitä 102-103:

"Tuli suitsi suksen tiestä / Savu sauvakon siasta"

yleisesti metsästysluvuissa:

"Tuli suihki suksen alta / Savu sauvani nenästä".

Kun meidän ylläesitettyissä tapauksissa ehdottomasti täytyy pitää Surmarunoa lainanottajana, niin näyttää melkeinpä siltä, kuin Lallin hiihto kokonaisuudessaan olisi myöhempi laina muista runoista.

Ensimmäisessä ja toisessa toisinnossa seuraa nyt Henrikin kehoitus palvelijalleen kätkeyty-mään, mikä muista toisunnoista puuttuu. Tämä kohta on toisunnoissamme kehittynyt jonkun verran eri suuntiin, joten runon alkumuodosta on vaikea mitään päätelmiä tehdä. - I:n toisinnon säkeille 71-74, joissa palvelija, kuullessaan "kumua takana" kysyy Henrikiltä, "Ajanko tätä hevoista", jolloin Henrik kieltää häntä ajamasta, ei II:ssa toisinnossa ole mitään vastinetta.

Huomautan tässä vain, että säettä "Jo kumu kuuluu", I, 73, voisi verrata Kalevalassa tavatta-vaan säkeeseen "Jo kumu kylästä kuuluu", XXI, 49.

Toisen toisinnon vastaavalla paikalla olevat säkeet 108-109: "Tunsi hän tuhon tulevan / Hätäpäivän päällä käyvän" ovat varmasti lainatut. Samat säkeet tavataan, kuten prof. Krohn on huomauttanut, Vienan läänin Sampo-jaksossa:

"Jouvun puulle pyörivälle Jo tunnen tuhon tulevan Varvalle tutisevalle Hätäpäivän päälle saavan",

vaikkeikaan Surmarunon tarvitse olla (sitä) juuri täältä lainannut.

Yhteistä ensimmäiselle ja toiselle on tässä vain palvelijan kätkeytyminen kiven taakse:

I, 79-80 II, 112-114 "Kätke suas kivein varjoon "Katsokkos kiven takaa Kuultelevien kiven takana" Varjosta hyvän hevoisen Katsokkos takaa tammen."

Ensimmäisen toisinnon seuraavia säkeitä "Kuin mua tavoitetahan / Taikka myös tapettanehen" s. 81-82 vastaa III:ssa toisinnossa s. 31-33: "(Sanoi toinen toisellensa) / Jos sinä jälille jäänet / Ja minä tapettanehen", edelleen IV:ssä toisinnossa s. 9.11: "(Minun piltti piskun) / Jos takaa ajeta(an) / Ja minä tapettanehen", jotka meidän kolmelle toisinnolle yhteisinä täytyy katsoa alkuperäisiksi. - Toisessa toisinnossa on vastaavalla paikalla s. 116-117 säkeet

"(Katsokkos takaa tammen) / Kuinka luuni lentelepi / Suoneni sirottelepi",

jotka jo tapasimme alkuperäisessä paikassaan Lallin emännän uhkauksessa Henrikille (ks. siv. 116).

Runossa nyt seuraavat Henrikin määräykset hänen luittensa kuljettamisesta ja pyhittämisestä tavataan kaikissa viidessä (I-V) toisinnossa. III:ssa, IV:ssä ja V:ssä toisinnossa kehottaa Hen-rik palvelijaansa asettamaan hänen luunsa silkkisäkkiin; tämä lieneekin runon alkuperäinen piirre. Toisessa toisinnossa on tästä säkeet s. 118-120:

"Ne sinä verkahan vetele / Sinilankoihin sitele / Sivuu kaikki kaunihisti",

jotka nähtävästi ovat runossa myöhempisyntyiset, mahdollisesti lainatut. I:ssä toisinnossa on luiden silkkisäkkiin pano unohtunut ja ne asetetaan ilman muuta "härjän rekehen" (s. 84).

Henrikin ruumiin kuljetus ja pyhittäminen on, kuten prof. Krohn on huomauttanut, todennäköisesti säilynyt

alkuperäisimpänä IV:ssä ja V:ssä toisinnossa (IV, 9-22, V, 1-14), joissa uu-siintuvatkin melkein aivan samat säkeet.

Kummassakin pyytää piispa palvelijaansa valjasta-maan kaksi nuorta iestämätöntä härkää vetämään hänen ruumistaan ja mihinkä härjät pysäh-tyvät, siihen "rakettakoon" ensi kerralla risti, toisella kappeli, kolmannella kirkko, johonka "Minä sisäl' pantakoon" -

Molemmissa myöhempää kehitystä edustavissa pohjalaisissa toisinnossa II ja III valjastetaan Henrikin ruumista vetämään ensin orit, oriin uuvuttua härkä ja mihin härkä pysähtyy, "Siihen kirkko tehtäköhön".

Tämän kertosaakkeenä on II:ssa samoin kuin I:ssäkin toisinnossa "Kappeli rakettakohon", missä mahdollisesti voisi nähdä jälleen alkuperäisestä ristin, kappelin ja kirkon rakentamisesta. - Toisessa toisinnossa seuraavat tämän jälkeen s. 89-90 vielä säkeet:

"Pappein saarnoja sanoa / Kansan kaiken kuultavaksi",

joilla ei muissa toisinnossa ole mitään vastinetta, mutta jotka tuntuvat tässä yhteydessä syn-tyneiltä.

Henrikin määräysten täyttäminen, hänen luittensa kuljetus ja pyhittäminen on nyky muodossa säilynyt vain II:ssa toisinnossa s. 128-134:

"Josa on härkä tauvonnunna Siihen Herra Henterikki Nousiaisten hietamaahan Ensimmäinen haudattiin Hietakankahan nenähän Kirkko myöskin rakettiin Herra Henrikin nimehen."

Kuten aiemmin on huomautettu, edustaa toinen toisinto tässä kuitenkin runon myöhempää kehitysmuotoa. Alkuperäinen Härkäparin kolme kertaa pysähtyminen, ristin, kappelin ja kirkon rakentaminen sen sijaan ei ole runomuodossa säilyneenä, mutta neljännen ja viidennen toisinnon suorasanaisista kertomuksista saamme joka tapauksessa tietää näiden säkeiden al-kuuperäisen sisällön: Ensimmäisen kerran pysähtyivät härjät Repolan kylän pellolla Nousiaisissa, toisen kerran Moision mäen läheisyydessä ja kolmannen kerran Nousmäellä, joihin paikkoihin sitte pystytettiin ensimmäisen risti, toiseen kappeli ja viimeiseen kirkko, mihinkä Henrik hau-dattiin.

Legendan monista Henrikin kuoleman jälkeen tapahtuneista ihmetöistä on Surmarunossa ker-rottu vain kaksi, nim. Lallin hiusten lähtö hänen ottaessaan Henrikiltä ryöstämänsä hiipan päästään sekä Henrikin sormuksen löytö. Edellisestä näistä tavataan ainakin jokusia säkeitä neljässä toisinnossa, nim. I:ssä, II:ssa, IV:ssä ja VI:ssa. Vain toisessa toisinnossa on kerrottu hiipan ryöstö s. 158-166:

Lalli pahin pakanoista / - - - - - / Otti korkian kypärän Pyhän miehen pispan päästä / Pani päähänsä omahan / Kallohonsa ilkiähän",

mitkä säkeet epäilemättä ovat Surmavirren yhteydessä syntyneet.

Lallin palatessa kotiin kysyy häneltä I:ssä toisinnossa "paimen patsahalta" s. 93-94:

"Kusta Lalli lakin saanut / Mies paha hyvän kypärän?",

mikä säepari tavataan vielä II:ssa, IV:ssä ja VI:ssa toisinnossa. Toisessa toisinnossa tekee tä-män kysymyksen Lallin vaimo s. 167-170:

"Vaimo kehräs tortillansa Mistä on Lalli lakin saanut Sanoin lausui, suin puheli Mies häijy hyvän kypärän".

IV:ssä ja VI:ssa toisinnossa on nämä säkeet sen sijaan sovitettu pienen lapsen suuhun. Var-maankin on Lallin vaimo tässä alkuperäinen. Ensimmäisessä toisinnossa esiintyvän "paimenen patsahalta" tapasimme runossa jo aiemmin säkeissä 63-65, olettaen sen siellä lainatuksi. Samoin voi pienen lapsen esiintyminen IV:ssä ja VI:ssa toisinnossa hyvin olla lainaa muista runoista; Kalevalassa esiintyy muutamia kertoja "lapsi lattialta", sekaantuen aikuisten keskusteluun (esim. XIX, s. 356).

Itse ihmeen tapahtuminen, Lallin hiusten tarttuminen hänen Henrikiltä ryöstämänsä hiippaan on kerrottu vain I:ssä ja II:ssa toisinnossa ja näissäkin niin erilaisesti, että toisintojen säkeillä voi tuskin alkuunkaan olla ollut mitään yhteyttä toistensa kanssa. Toisessa toisinnossa tava-taan tästä säkeet s. 171-175:

"Lalli nosti lakkiansa Liukois luista irrallensa Hiukset lakkihin imevyit Kaikki kallosta eraannui", Kaikki kamara keralla joita I:ssä toisinnossa vastaa s. 96-98:

"Sitten Lalli murhatöinen / Lakin päästäns tavoitti / Hiukset ne himahtelit".

Toinen legendan ihmetöistä, joka liittyy Henrik-piispan sormukseen, on kerrottu kahdessa toisin-nossa, nim. I:ssä, jossa Henrikin sormusta käsittelevät säkeet s. 99-100

"Sormuksen veti sormestans / Sormen suonet luikahtelit",

joten sormus tässä esiintyy samallaisen jumalallisen koston tuottajana kuin hiippakin, II:ssa toisin-nossa taas kuvataan säkeissä 135-157 laajasti sormuksen löytymistä "pienen jään palaisen" päältä ei kuitenkaan mitään ihmetyötä

suorittamaan, vaan ainoastaan

"Ihmisillen nähtäväksi / Tunnusmerkiksi jaloksi".

Kun näillä toisintojemme säkeillä ilmeisesti ei ole mitään yhteyttä toistensa kanssa, täytyy meidän pitää niitä myöhäissyntyisinä, kummassakin toisinnossa itsenäisesti muodostuneina lisäyksinä.

Surmarunon myöhempiin aineksiin kuuluvat myös II:n toisinnon loppusäkeet 180-200, minkä näemme sekä runomitan ontumisesta että säkeiden hurskaasta sisällyksestä.

LIITE 2

Sanaluettelo

Aalto s. II, 146

aisa s. II, 38A, B:ssä turmeltunut muoto aset pro aisat

ajaa s. I, 24, 25, 70, 74, 77; IV, 10

ajella v. II, 49, 146

ajo s. I, 49

alle part. II, 153

antaa v. V, 6

antura s. I, 22; II, 37

aset II, 38B, ks. aisa

asettaa v. II, 37B (A-kirjaanpanon vastaava kohta on turmeltunut), II, 38, 121

avara a. I, 22

edessä part. II, 59

Eerikki I, 5, 7, 11, 27; II, 3A, 10, 14, 20; III, 2, Sveanmaan kuningas Eerikki Jedvardin-poika, (1156-1160), jonka maamme tekemän ristiretken jälkinäytös, piispa Henrikin täällä kärsimä marttyyrikuolema on Surmarunon historiallisena pohjana. Surmavirressä on ku-ningas Eerikillä verrattain syrjäinen asema: Henrik-piispa kehottaa runon alussa Eerikkiä lähtemään "maita ristimähän", tämän kuitenkin vastustaessa matkalle lähtöä. Historiallista tässä Eerikin esiintymisessä on sen verran, että hänen todellakin kerrotaan ryhtyneen risti-retkeensä piispa Henrikin kehoituksesta

eli konj. II, 103B, 130B

emäntä s. I, 37, 51

en (et, ei j.n.e.) neg. I, 30, 31; II, 24, 26, 113, 135, 136B, 151, 152, 154; IV, 4, 5, 8

enempi komp. II, 25

enkeli s. II, 186

ensimäinen a. II, 131B (A. turmelt.)

ensiste adv. IV, 16; V, 8

entä part. I, 13

eraantua v. II, 175: irtaantua

erehdys s. V, 7

estää v. II, 197; V, 7

eteen part. III, 38

evätä v. II, 159: kieltää, varoittaa jostakin

harja s. II, 47

harmaa s. II, 42: harmaa hevonen

haudata v. II, 132B (A. turmelt.)

he pron. I, 24; IV, 8; V, 7

heinä s. I, 41, 57; II, 69, 90; III, 17; IV, 28

heinähuone s. II, 69, 70

heittää v. I, 42, 44, 58, 60; II, 68, 71, 89, 92; IV, 25, 29; V, 7

hejttä kangahan II, 129B, ks. hietakangas

hejttä maahan II, 128B, ks. hietamaa

helle s. II, 193

helvetti s. II, 193

hemme a. III, 1: hempeä

Henrikki, I, 4, 6, 12, 15, 28, 40, 75; II, 9, 14, 30, 104, 127, 131, 134, 161; III, 1; IV, 1, Upp-salan piispa Henrik, Suomen

ensimäinen kristinopin saarnaaja, jonka täällä kärsimä marttyyrikuolema (marttyyrikuolema) on Surmarunon

kertomuksen pohjana

herra s. I, 70, 72; II, 9, 12, 30, 48, 63, 80, 104, 127, 131, 134, 161, esiintyy kaikissa näissä säkeissä Henrik-piispan

mainesanana

hieta s. I, 58, 60

hietakangas s. II, 130A, B:ssä on tämän samoin kuin seuraavankin sanan edellinen yhdysosa turmeltuneessa muodossa

hejttä

hietamaa s. II, 129A, ks. hietakangas

hiihdellä v. II, 188

hiihtää v. II, 100, 106

hiippa s. I, 95

hiisi s. II, 188: helvetti

himahdella v. I, 98; Lönnrot: springa af oklart ljud (af hård spänning)

hirmuisesti adv. II, 100, 195B

hirtehin s. I, 95

hius s. (pl. hiukset) I, 98; II, 172

hukka s. II, 154: "hukkahan tulemahan" = joutumaan kadoksiin
 hypittää v. II, 58
 hytyri s. VI, 2: hattu
 hyvä a. II, 33, 94; II, 47, 115, 170; VI, 2
 häijy a. II, 170, 200; IV, 8; VI, 2
 Häme I, 4, 6, 15, 40, 75; II, 15: "Hämehen Heinirikki". "Häme"-sana lienee tähän valittu lähinnä alkusoinnin vuoksi
 hän pron. II, 26B, 108; IV, 23
 härkä s. I, 84, 85, 86; II, 123, 124, 128; III, 8, 38, 39; IV, 14; V, 4
 hätäpäivä s. II, 109
 hävetä (häpeän) v. IV, 8
 ies (ikeen) s. IV, 15; V, 5
 ihana a. II, 142
 ihme s. II, 182
 ihminen s. I, 54; II, 149
 ijankaikkinen a. II, 199
 ikänä adv. IV, 15; V, 5
 ilkeä a. II, 165
 ilo s. II, 184, 187, 199
 imeintyä v. II, 172B
 imeytyä v. II, 172A
 irta s.: irralle II, 174
 iso a. II, 139, 156B (A. turmelt.), 182; IV, 32
 isolihainen a. II, 144: lihava
 isäntä s. II, 139, 156B (A. turmelt.); "Iso isäntä" = Henrik(-)piispa
 itu s. II, 44. Lönnrot: det grodda kornet, malt; "iduiilta isoilihainen" = från (att äta) malt (den grådda säden)
 ja konj. I, 84; II, 1A, 2B, 18B, 35, 68B, 110B, 120B, 124B, 142B, 197B, 198B, 200B
 jalo a. II, 4, 150, 183
 jo adv. I, 29, 54, 64, 73; II, 62, 85, 105B
 joka rel.pron. II, 10, 126B, 151, 160; III, 5, 7, 13, 39; V, 7
 joki s. I, 14, 17, ks. kovero
 jos konj. I, 76; II, 27; III, 32; IV, 10
 julma a. II, 159
 jumala s. II, 152, 181, 196; IV, 6
 juoda v. I, 30, 34, 47, 55; III, 15, 25
 juosta v. II, 51, 101
 juudas s. II, 159; Renvall: juudas = juutas: fig. homo malignus et versatus; Lönnrot: elak, lis-tig eller girig människa, förrädare
 jällelle part. II, 30; III, 32; jälessä II, 51A, jälissä II, 51B
 jälleen adv. IV, 4: takaisin
 jänö s. II, 58
 jänönen s. II, 99
 järjestänsä adv. I, 26, vrt. yhtä
 järvi s. I, 13; II, 143
 jäädä v. II, 29; III, 32
 jäänpalanen s. II, 145
 jäätää v. I, 13
 Kaalimaa I, 2. Otan tähän prof. Setälän Finn.ugr. Forsch. X:ssä antaman selityksen Kaali-maan alkuperästä ja merkityksestä Surmarunossa. - Säkeet 2-3:
 "Toinen kasvoi Kaalimaassa, Toinen Ruotsis yleni" eivät ole Surmarunossa alkuperäiset, vaan lainatut Untamon ja Kalervon runosta, jossa vastaavat säkeet kuuluvat: "Toinen kasvoi Kaarastossa/Karjalassa, Toinen Unnossa yleni". Länsisuomalainen laulaja, joka lainasi nämä säkeet, ei tuntenut Unto-sanana merkitystä, vaan sekotti sen tuntemaansa Untamala-nimeen. Tällöin on helppo käsittää, että hän Untamalan rinnalla mainitun Kaaraston yhdisti vanhaan aikaan hyvin tunnettuun ja lähellä Untamalaa sijaitsevaan Kalandiin, mistä nimestä suomentamalla saatiin Kaalimaa (Kaland < *Källand)
 kaataa v. II, 28: surmata
 kaikki a. I, 99; II, 120, 173, 175 .
 kainalo s. II, 107
 kaksi num. I, 1, 26; II, 1, 2, 42
 kakko s. II, 87; III, 27
 kalhu s. II, 98; oikean jalan lyhempi, poron koipinahan alta pohjitettu suksi oli nimeltään kal-hu, vasemman jalan pitempää pohjittamatonta suksea kutsuttiin lylyksi. Milloin molemmat sukset olivat pohjitetut, kutsuttiin niitä yhteisellä nimellä kalhuiksi
 kaljamaa s. II, 98. Alun perin on runossa varmaankin ollut puhe kaljamasta, jolla tarkoitetaan liukasta, jäätikköistä paikkaa. Lönnrot: kaljama, slipprigt ställe, halka, isgata
 kalkki s. IV, 7, vanhan ruotsin kalker, pikari. Tässä merkitsee sana samoin kuin vielä nyky-äänkin uskonnollisessa kielessä ehtoolliskalkkia

kallo s. II, 165, 175
 kamara s. II, 173, 175B: päänahka
 kamari s. III, 27
 kananmuna s. III, 6
 kansa s. I, 90; II, 2
 kanssa postp. II, 186
 kantaa v. III, 21. "Kannoit siellä kelvotointa" = kielivät
 kappeli s. I, 88; II, 18, 126; IV, 19; V, 11
 karkottaa v. I, 78: hoputtaa (hevosta)
 karhu s. II, 55, 57
 karutella v. II, 49
 kasvaa v. I, 1, 2; II, 5, 6, 114; III, 3, 4, 5
 katsoa v. II, 112, 114
 kaula s. II, 42
 kauniisti adv. II, 120
 kaunis a. IV, 7; V, 11
 kaupunki s. III, 3, 5
 kaura s. II, 70, 91
 kehrätä v. II, 167
 keihäs s. I, 69; II, 107, III, 30; IV, 31
 keittää v. I, 39, 53. Lönnrot: keittää kieltä = prata starkt, "keitti kieltä kelvotointa": förde en ond tunga
 keksiä v. II, 137
 kellari s. I, 45, 61; II, 67, 88
 kelvoton a. I, 37, 39, 53; III, 21
 keralla postp. II, 140, 148, 157, 173
 kerta s. IV, 18, 20; V, 12
 Kerttu I, 37, Lallin vaimo
 kesäsydän s. II, 141, 144
 kewäinen a. I, 25
 kevät s. II, 142
 kieli s. I, 39, 53; III, 21
 kiertää v. I, 16
 kiiruhtaa v. II, 81
 kilpi s. II, 113: suoja, turva
 kilti a. II, 166. Renvall: kiltti I. kilti (sv. gild), probatus, probabilis, bonus it. al. seepius stre-nuus, alacer, inde superbe se gereus; Lönnrotilla on tämä sana myös ylpeän merkityksessä, mikä tuntuu tähän hyvin sopivan
 kirja s. I, 23; II, 36: kirjava, kirjaeltu, kirjoilla varustettu (Setälä)
 kirkko s. I, 87; II, 123, 133; III, 14, 40; IV, 21; V, 13
 kirkua v. II, 74
 kita s. II, 57
 kiuas s. II, 74
 Kiulonjärvi I, 16, Köyliönjärvi (ruots. Kjulo) samannimisessä pitäjässä Satakunnassa. Van-hoissa perimätiedoissa mainitaan Köyliönjärvi paikkana, missä piispa Henrik saa surmansa Lallin kädestä. Surmavirressä ei Köyliönjärveä kylläkään mainita suorastaan Henrikin kuo-linpaikkana, mutta näyttäisi runon kertomuskin viittaavan siihen, että Henrik olisi tullut murhatuksi Köyliönjärvellä. Ensimmäisessä toisinnossa nim. kerrotaan, että Henrik-piispa kierrettyään Köyliönjärven ja -joen kahden päivän ajon perästä näkee Lallin (=Lallolan) lahden takana; tässä tämä lahti tuskin voi tarkoittaa muuta kuin Köyliönjärveä ja jos Lallola kerran on ollut Köyliössä, on Lallolasta käsin alkanut Henrikin takaa-ajoinut päättyä vain Köyliönjärvellä
 kivi s. I, 79, 80; II, 112, 113; III, 28
 kivikirkko s. II, 17
 kohta s. I, 20; II, 35
 kohta adv. I, 49
 kokonansa adv. V, 13
 kolmas a. IV, 20; V, 12
 konkari s. I, 78, ruots. gångare
 koota v. V, 13
 korja s. II, 34: reki
 korjata v. III, 34
 korjut s. I, 20, diminutiivimuoto sanasta korja, ks. tätä
 korkea a. I, 103; II, 162
 korkuinen a. II, 33, 61, 111, 136
 kosto s. I, 103
 kota s. II, 34
 kotia adv. I, 50, 91
 kotiin adv. II, 76, 82, 166
 kovero a. I, 14, 17: käyrä, mutkainen. "Koverolla joella" tarkoitetaan Surmarunossa todennä-köisesti Köyliönjokea. Ks. maist. Jaakkolan kirjoitusta "Köyliön nimestä" Satakunta II, siv. 101

kuhun adv. ks. kuka
 kuin adv. konj. I, 84; II, 75B, 82, 97, 99, 141, 142, 178; III, 37; IV, 18
 kuitenkin konj. II, 29B
 kuka pron. I, 86, 93; II, 116, 122, 124; IV, 15, 16, 20; IV, 8, 10, 12
 kukertaa v. II, 56: kuhertaa (teerestä)
 kultasormus s. II, 140, 148, 156B (A. turmelt.)
 kumu s. I, 73, 76: melu, jymy
 kuningas s. I, 5, 11, 27; II, 12, 28
 kunnoton a. I, 38, 52
 kutei ks. siv. 93
 kuulla v. I, 90
 kuullella v. I, 80
 kuulua v. I, 73, 76
 kuuluisa a. II, 11
 kyllä adv. I, 16; IV, 3
 kynnäppäinen a. II, 46A: jalavainen. Renvall: kynneppää, -ään Taw. ulmus campestris matu-rior, G. alte Ulme; Lönnrot:
 kynnäpäs I. kynneppä(ä) tai kynnäppä(ä), alm, jalava
 kynäpäinen a. II, 46B: kynillä, sulilla koristettu
 kypärä s. I, 94; II, 162, 170
 kyrsä s. II, 66
 kätkeä v. I, 79
 käydä v. I, 54; II, 85; III, 23
 laakari s. IV, 30, ks. laapuri
 laapuri s. III, 29: keihäs. Tästä sanasta lienevät alkuaan lähteneet myös: laakari IV, 30, lakkari I, 68, lahtari II, 93
 lahka part. II, 76: annappa. Setälän mukaan on lahka sama partikkeli, joka tavataan vatjassa ja liivissä muodoissa la ja las. Tämä taas on lasken-verbin ensi tavu, johon suomessa tavallinen liitännäispartikkeli -ka on yhtynyt
 lahtari s. II, 93, ks. laapuri
 lahti s. I, 32; II, 65. Toisen toisinnon A-kirjaanpanoissa esiintyy sana (genetiivi)muodossa lähden, jota kuitenkin lienee pidettävä virheellisenä pro: lahden. B-kirjaanpanossa on sana kokonaan turmeltuneessa muodossa Lähdet
 laiska a. III, 19, 20
 lakkari s. IV, 30, ks. laapuri
 lakki s. I, 93, 97; II, 169, 171, 172; VI, 1
 Lalli eli Lallo I, 32, 50, 51, 66, 68, 91, 93, 96; II, 76, 82, 94, 100, 106, 158, 169, 171, 185, 188; III, 29; IV, 30, 33; VI, 1, piispa Henrikin murhaaja. Muinaistarujen mukaan oli Lalli rikas ja mahtava talonpoika Köyliössä, omistaen nykyisen Köyliön kartanon. Erään kan-santarinan mukaan taas olisi Lalli ollut kotoisin Nousiaisista, omistaen siellä Saaristen kartanon. Todennäköisintä on, että Lallin kotipaikka on ollut Köyliö; tämän puolesta puhuu sekin seikka, että Lalli tavoittaa Henrikin Köyliönjärvellä sekä vielä Lallin liittyminen ni-meksi useihin paikkoihin Köyliössä
 Lallola II, 65; III, 19, Lallin talo, jonka ylempänä oletimme olleen Köyliössä
 lapsi s. I, 1; II, 8; III, 13, 19, 20
 lastu s. I, 20; "Saatat lastut sarjallensan"; "lastuilla" tarkotettanee(n) tässä reen liisteitä, poh-jasäleitä (?); IV, 25, 29
 lato s. III, 17; IV, 28
 latoa v. II, 52; III, 17
 lauisuin II, 168A, ks. lausua
 laulaja s. II, 52: laululintu
 laulella v. II, 186
 lauma s. II, 52
 lausua v. I, 63, 92; II, 21, 31, 105, 168B (A:ssa turmeltunut muoto lauisuin pro: lausui suin)
 leipä s. I, 43, 59; IV, 24
 lennellä v. II, 116: lennättää (?)
 lentää v. II, 53
 liha s. III, 22; IV, 6. Viimeksimainitussa säkeessä "Osoitan liha(n) Jumalam" tarkotettanee(n) "lihalla" leipää (Kristuksen ruumista) Herran ehtoollisessa, vrt. kalkki
 liikuttaa v. III, 22
 liukahdella v. I, 100. Renvall: jäsen luikahtaa, membrum luxatur, Lönnrot: leden vrickas
 luikota v. II, 174: irtaantua. Loun.Suomessa käytetään luikota-sanaa puun kuoren irtaantumi-sesta rungosta, es. luikku lähtee, luikustaa
 luistella v. II, 77; Lönnrot: förorsaka ilande verk (reumatism); II, 189: liukua (suksilla)
 lumi s. I, 83; II, 96, 137; IV, 12, V, 2
 luoja s. II, 151, 180, 197
 luokka s. II, 46
 luu s. I, 83; II, 77, 116, 174; III, 34; IV, 12; V, 2
 lykätä v. II, 96
 lyly s. II, 96, 101, 181, ks. kalhu
 lähimaa s. III, 10, 11
 lähden, lähdet ks. lahti
 lähteä v. I, 8, 24, 49; II, 15, 26; III, 10, 11
 maa s. I, 8, 9; II, 5, 6, 8, 15, 16, 28; IV, 2

maatajouhi a. II, 45: hevonen, jonka jouhet (häntä) ulottuvat maahan asti
 mailma s. I, 104; II, 200
 makso s. I, 104
 maltainen a. II, 45 (tässä substantiivisesti käytettynä): maltaista tehty (hevosen) ruoka, ape; ks. itu, jonka kertosanana tämä esiintyy
 me pron. I, 16, 34; II, 196
 mennä v. II, 24, 166; IV, 2, 3
 mies s. I, 94; II, 1, 138, 155, 160, 163, 170; VI, 2
 mikä pron. II, 169; III, 33; VI, 1
 minä pron. I, 81, 83; II, 26B, 27, 61B (A. turmelt.); III, 33, 34; IV, 1, 9, 11, 12, 22; V, 1, 2, 14
 mistä adv. ks. mikä
 moni a. IV, 3
 multa s. IV, 27
 murhatöinen a. I, 96
 mursunluinen a. II, 40
 mutta konj. II, 135B, 182B; IV, 4
 myös adv. I, 67, 82
 myöskin adv. II, 132B
 naara s. II, 83: portto
 nahaton a. II, 177B (A. turmelt.)
 nauta s. II, 177B (A. turmelt.)
 ne pron. I, 49, 98; II, 118
 nenä s. II, 75, 130
 neuvo s. I, 33
 niemi s. I, 33; II, 128B
 niin adv. I, 25; II, 20B, 25B, 58B, 62B, 71B, 78B, 92B, 100B, 127B, 144
 nimi s. II, 127
 nostaa v. II, 171
 Nousiainen II, 129, pitäjä Varsinais-Suomessa. Surmarunon mukaan haudattiin piispa Henrik Nousiaisten kirkkoon, joka rakennettiin sille paikalle, mihin Henrikin ruumista vetävät härjät kolmannen kerran pysähtyivät
 nuori a. II, 84
 nyt adv. II, 184
 nähdä v. II, 149
 näin adv. I, 101
 nälkä s. I, 29; II, 62
 näyttää v. IV, 7
 ohja s. II, 39
 ohra s. II, 43
 ojentaa v. II, 39
 olla v. I, 13, 14, 32, 47, 55; II, 1, 9, 10, 22, 55, 63B, 85, 97, 99, 113, 128, 142, 169, 184; III, 1, 13, 19; IV, 3, 4, 15, 23; V, 5
 olut s. I, 45, 61; II, 67, 88; III, 15, 25; IV, 26
 oma a. II, 164
 ori s. II, 121, 122; III, 36, 37
 oronen s. II, 43
 osottaa v. IV, 6
 ota s. IV, 32: teräväkärkinen ase, keihäs
 otsa s. II, 54
 ottaa v. I, 41, 43, 45, 57, 59, 61, 68; II, 34, 43, 66, 67, 87, 88, 162; III, 14, 27; IV, 12, 14, 24, 26, 28, 30; IV, 2, 4
 Oulewa (ruots. Olof) IV, 32. Neljännessä toisinnossa kerrotaan Lallin ajavan takaa Henriikkiä seuralaisinaan veljensä Ouleva ja Pentti. Kuten aiemmin (siv. 119) olen huomauttanut, lie-nee Oulevan ja Pentin esiintyminen Surmarunossa myöhempää kehitystä
 paha a. I, 51, 94; II, 72, 158, 177, 179, 185; III, 22
 pahoin adv. II, 192
 pahasukuinen a. I, 67
 pahatapainen a. I, 66
 pahantapainen a. I, 101
 paikka s. I, 10; II, 16; III, 12
 paimen s. I, 63, 92
 paiskata v. IV, 27
 pakana s. II, 158
 palata v. I, 91; II, 24; IV, 5
 paljas a. II, 177, 179
 paljon adv. II, 22, 24; IV, 5
 palvelija s. I, 72
 panna v. I, 18, 20, 84; II, 34, 40, 46, 123, 164; III, 16, 18, 36, 38; IV, 13, 22; V, 3, 14
 panna s. II, 178B (A. turmelt.): otsa (ruots. panna)
 pannahinen a. II, 72: kirottu, inhoittava

papiton a. I, 10; II, 17; III, 12
 pappi s. I, 89
 parka a. II, 195
 parkua v. II, 75
 patsas s. I, 63, 92; II, 75: kiukaan kulmaan pystytetty pylväs
 penninki s. I, 42, 44; II, 68, 71; III, 16, 18
 Pentti (ruots. Bengt) IV, 31, ks. Ouleva
 perä s. I, 23; II, 35
 peukalo s. II, 138, 155
 peura s. II, 50
 pian adv. II, 6, 64
 pieni a. I, 23; II, 36, 145
 pienoinen a. II, 32, 110B (A. turmelt.)
 piilukirves s. II, 95
 piina s. II, 184, 190
 piinailla v. II, 195B
 pikkuinen a. II, 60A
 pikkuruinen a. II, 60B, 135
 piltti s. II, 60; IV, 9; V, 1: nuori miespalvelija (ruots. pilt)
 piittinen s. II, 110B (A. turmelt.); merkityksen suhteen ks. piltti
 pinnellinen a. II, 7; Setälän mukaan olisi pinnellinen = pinnallinen, s.o. lihava, pulskea, vrt. vetää pintaansa
 piru s. I, 69; II, 192; III, 30
 pisku a. IV, 9; V, 1: pieni
 piispa s. I, 95, 102; II, 161, 163, 184, 186
 pistellä v. II, 192
 pitkä a. I, 69; II, 95, 107; III, 30; IV, 31
 pitää v. I, 31, 35, 48, 56
 pois adv. II, 81
 poika s. II, 22, 135
 poikanen s. II, 84
 poimia v. I, 83
 puhella v. II, 21, 31, 105, 168
 puoli s. II, 42
 purtu s. I, 31, 35, 48, 55. Lönnrot: purta, betande, betning; pitää purtaa, rasta för att beta öken
 pyhä a. II, 1, 138, 147, 155, 160, 163
 päivä s. I, 25
 päristellä v. II, 78: "vielä päänsi päristelepi (?)"
 pää s. I, 33, 97; II, 53, 78, 163, 164, 177, 178B (A. turmelt.)
 päälle adv. II, 53, 109; päällä II, 59, 66, 87, 145; päältä I, 43, 59; II, 66, 87; IV, 24
 päästää v. II, 200
 raatelija s. I, 102
 raha s. I, 46
 rakas s. I, 102
 rakennuttaa v. II, 19A
 rakentaa v. I, 88; II, 18B, 126, 132B (A. turmelt.); V, 9
 rautainen a. II, 56, 57
 rautakahle s. II, 55
 reki s. I, 84; II, 121; III, 36
 risti s. IV, 17; V, 9
 ristimätön a. I, 9; II, 16
 ristiveljes s. II, 3
 ristiä v. I, 8; III, 13
 ritari s. II, 4, 11, 20; III, 2
 ruhtinas s. II, 2
 Ruoka-Ruotsi II, 86; III, 23, 24. Lallin vaimo kutsuu Henrik-piispaa kertoessaan tämän me-nettelystä Lallolassa Ruoka-Ruotsiksi (IV:ssä toisinnossa: Ruotsin traanisaksa) ja Syömä-Saksaksi, mitkä nimitykset viittaavat muukalaisten ennen aikaan hyvin tavalliseen väkival-taiseen vierailuun maassamme
 Ruotsi I, 3; II, 3A, 5, 10, 11; IV, 23
 ränget s. pl. II, 40
 saada v. I, 36, 93; II, 76, 109, 169; III, 29; VI, 1
 saarna s. I, 89
 saattaa v. I, 21; II, 198
 sakea a. II, 190
 sali s. II, 198
 sallia v. II, 152, 181
 sana s. II, 20, 31, 105, 168
 sanoa v. I, 6, 11, 15, 27, 71, 89; II, 12, 25B, 60, 63, 82B, 110B; III, 9, 31

santa s. I, 62
sappehinen a. II, 73: äkäinen, pahansisuiinen, vrt. Lönnrotin sapean, sappeta, förbittras, vred-gas
sarja s. I, 21; "Saatat lastut sarjallensan": järjestykseen, paikalleen (?)
satasyöjä s. II, 73
satutella v. II, 191: lykkiä (suksisauvalla)
sauva s. II, 102B, 191
sauvakko s. II, 103A
savu s. II, 103, 190
se pron. I, 34, 35, 47, 48, 66, 70, 87; II, 8, 10, 52, 74, 77, 123, 125, 131, 133, 180; III, 40; IV, 17, 19, 21; V, 9
seka s.: seasta II, 159
seisahtaa v. IV, 16, 18, 20; V, 8: pysähtyä
sekä konj. I, 67
sidellä v. II, 119
sieltä adv. II, 196
sielu s. II, 195
siihen ks. se
siinä ks. se
siitä (sikiän) v. III, 4, 7
siittä part. I, 36, 40; sittä I, 71, 96
sija s. I, 42, 44, 46, 58, 60, 62; II, 68, 71, 89, 92, 103; III, 16, 18, 26, 28; IV, 25, 29
silkkisäkki s. IV, 13; V, 3
silkkisäkkinen s. III, 35
sinilanka s. II, 119
sinne adv. I, 36; II, 22; IV, 3
sinä pron. I, 79; II, 77B, 118; III, 32
sirotella II, 79, 117: vrt. Lönnrotin sirkoa, siron, utsippra
sisälle adv. IV, 22; V, 14; sisältä II, 137
sitoa v. III, 35
sitten part. I, 11; II, 20, 30, 43B, 48, 71B, 80, 81B, 85B (A. turmeltunut), 96B, 100B, 104, 142, 144, 158B, 166B, 171B
sivua v. II, 93: "Sivui Lalloi lahtarinsa" = tempasi keihäänsä, tarttui keihääseensä; II, 120: "Sivu kaikki kaunihisti" = silitä, tasoita (?)
sompaa s. II, 103B
sormi s. I, 99, 100; II, 139, 147, 156
sormus s. I, 99
suitsea v. I, 38, 52: Suitsi suuta kunnotointa, lät den slemma munnen ryka (Lönnrot); II, 102: säihkyä, räiskyä
suitsi s. I, 19
suksi s. II, 102
sula a. I, 14
sulaa v. II, 143
suoda v. II, 151
Suomi I, 85; III, 4, 7, 8; IV, 2. Surmarunossa tarkoitetaan Suomella, kuten yleensä vanhempana aikana, Lounais-Suomea
suoni s. I, 100; II, 79, 117
suoninen a. II, 39
suu s. I, 19, 38, 52; II, 21, 31, 105, 168
suuri a. II, 151, 180; III, 8
suvikunta I, 19; Lönnrot: årsgammalt föl, diläpp
syödä v. I, 30, 34, 47, 55
Syömä-Saksa II, 86; III, 24; ks. Ruoka-Ruotsi
syöstä v. II, 98
taikka konj. I, 82
taivas s. II, 198
takaa adv. I, 70; II, 65, 112, 114; IV, 10; takana I, 32, 73, 76, 80
talo s. II, 64, 81
talvinen a. II, 99
tammi s. II, 114
tamminen a. II, 38B (A. turmelt.)
tappaa v. I, 82; II, 27, 160; III, 33; IV, 11
tappi s. IV, 27
tauota v. II, 122, 124, 128
tavoittaa v. I, 81, 97; V, 10
teeri s. II, 56
teettää v. II, 17B
tehdä v. I, 87; II, 125, 180; III, 40; IV, 17, 19, 21; V, 11
tie s. II, 102, 193B
tiittää v. II, 18A: teettää
toinen a. I, 2, 3, 4, 5; II, 5, 29; III, 2, 3, 4, 9, 31; IV, 18; V, 10

toki adv. II, 25
tortti s. II, 167: rukki
totella v. II, 26
totinen a. II, 197
traanisaksa s. IV, 23, ks. Ruoka-Ruotsi
tuhka s. II, 89, 92
tuho s. II, 108
tuli s. II, 102
tulla v. I, 29, 50, 103; II, 62B (A. turmelt.), 64, 82, 106, 108, 154, 176; IV, 4
tunnusmerkki s. II, 150, 183
tuntea v. II, 108
tuo pron. I, 51, 91; II, 128A
turpa s. II, 176: pää
turvaton a. II, 176
tuuli s. II, 146
tynnyri s. III, 15, 25; IV, 26
tämä pron. I, 29, 54, 55, 56, 101; II, 85; IV, 23
tässä ks. tämä
uros s. II, 147
uskoa v. I, 65
uskollinen a. I, 71
uuni s. I, 43, 59; II, 66, 87; IV, 24
uupua v. I, 86; III, 37, 39
vaaksa s. II, 33, 60B (A. turmelt.), 136
vaan adv. II, 9, 135
vaeltaa v. V, 6
vaimo s. II, 22, 72, 167; III, 14, 20
vainen part. I, 64, 65
vaipua v. II, 153
vaivailla v. II, 195
vakaa a. II, 196B
vakainen a. II, 196A
valehdella v. I, 54; II, 83
valjaat s. pl. I, 18; II, 41
valkoinen a. II, 58
valski a. III, 20, ruots. falsk
valtija s. I, 104
vanha a. II, 83
vantti s. II, 32, 60, 111B (A. turmelt.), 136: nuori miespalvelija (vanhan ruotsin fant)
vapaa a. V, 6
varjella v. II, 196
varjo s. I, 79; II, 115
varsa s. I, 18
vedellä v. II, 118
veikkonen s. II, 21
veisailia v. II, 187
veli s. I, 7, 12, 28; II, 14; IV, 1
verka s. II, 118
vesi s. II, 153; III, 26
vetää v. I, 85, 99
vielä adv. II, 24B, 58B, 77, 78
vieras a. II, 6, 8
vierittää v. I, 46, 62
viltti s. II, 59
vinheä a. II, 106
virittää v. II, 50A
viritellä v. II, 50B
virma s. II, 50. Sana tuntuisi tässä olevan lauman merkityksessä
virsi s. II, 187
virvottaa v. II, 54
viskata v. III, 26
voillinen a. II, 7A: voilla syötetty, lihava (?), vrt. pinnellinen, jonka kertona sana esiintyy
vooleskella v. II, 97
vuolla v. II, 97
vyöryttää v. III, 28
väkevä a. II, 181
vähäinen a. IV, 14; V, 4: pieni, nuori

yhtä adv. I, 26: "yhtä järjestänsä" = perätysten
yksi num. II, 4
yksin adv. II, 7A
yksivuotinen a. II, 7B
yletä v. I, 3; II, 7, 10
ympäri part. I, 17
älä v. imper. I, 65, 77, 78; IV, 2; V, 7